

Språk-och litteraturcentrum, Lunds Universitet
Latin
D-uppsats VT 2006
Handledare: Professor Arne Jönsson

De lapidibus et gemmis

**(Medeltidshandskrift 59,
Universitetsbiblioteket, Lunds Universitet)**

av Johanna Svensson

Denna uppsats tilldelades
den 18 april 2006

PREMIUM

RES POLITICA

&

CHRISTOPHER JARNVALL

ABSTRACT

This thesis contains a partial edition of a previously unpublished manuscript, *De lapidibus et gemmis* (MH 59, Lund University Library). The manuscript was probably written in the late XVth century and consists of five parts. Part 1 (ff 1r-1v) and 2 (ff 2r-14r) are written in Latin, part 3 (ff 14v), which is probably later than the rest of manuscript (XVI century?), in German, part 4 (ff 18r-33r) in Latin (some smaller passages in Swedish), part 5 (ff 34r-34v) in Latin and Swedish. The manuscript was written by at least two hands, probably more.

I have chosen to examine and edit part 2, ff 2r-14r, which I have identified as a partial transcript of the franciscan Bartholomeus Anglicus encyclopedic work *De proprietatibus rerum*, probably written between 1230 and 1260. The encyclopedia was immensely popular during the Middle Ages and the Renaissance. Its popularity is shown by the large number of manuscript copies and printed editions to be found in European libraries. MH 59 contains a very abridged copy of parts of book XVI, *De lapidibus preciosis* and a few items from book XVII, *De arboribus et herbis*. The stones in book XVI are described with their medical and magical properties.

It is impossible to know which manuscripts or (possibly) printed editions of *De proprietatibus rerum* the scribe had at his disposal. In my edition I have compared the manuscript with Argentine 1485, an early edition of *De proprietatibus rerum*, which belongs to Lund University Library.

Innehåll

1. Inledning.....	2
2. Syfte.....	3
3. Beskrivning av MH 59.....	3
3.1 Del 1 (ff 1r-1v).....	4
3.2 Del 2 (ff 2r-14r).....	4
3.3 Del 3 (ff 14v).....	5
3.4 Del 4 (ff 18r-33r).....	5
3.5 Del 5 (ff 34r-34v).....	7
4. Antika och medeltida texter om stenar.....	8
4.1 Skrifter om stenar under antiken.....	9
4.2 Skrifter om stenar under medeltiden.....	10
5. Medeltida encyklopedier.....	12
6. Bartholomaeus Anglicus och <i>De proprietatibus rerum</i>	14
6.1 Identifieringen av MH 59.s andra del.....	14
6.2 Det aktuella forskningsläget kring <i>De proprietatibus rerum</i>	16
6.3 Bartholomaeus Anglicus liv.....	16
6.4 <i>De proprietatibus rerum</i>	17
6.5 Verkets spridning och användning.....	20
7. MH 59 och <i>De proprietatibus rerum</i>	21
7.1 Förhållandet mellan MH 59 och encyklopedin som helhet.....	21
7.2 Urvalet av stenar, metaller och andra substanser (bok XVI)....	22
7.3 Urvalet av växter (bok XVII).....	23
7.4 Urvalet i varje kapitel.....	24
8. Utgivningsprinciper.....	25
9. MH 59 ff 2r-14r TEXT.....	25
10. Personförteckning.....	39
10:1 Principer för personförteckningen.....	39
10:2 Alfabetisk personförteckning.....	39
11. Ordförklaringar.....	40
11:1 Principer för ordförklaringarna.....	40
11:2 Förkortningar.....	41
11:3 Alfabetisk lista med ordförklaringar.....	41
12. Sammanfattning.....	49
Bibliografi.....	50

1. Inledning

Inom ramen för projektet ”St. Laurentius digital manuscript library” har en stor del av de medeltida manuskript som finns på Lunds Universitets Bibliotek beskrivits, fotograferats och lagts ut på nätet. Vid Medeltidshandskrift 59¹ kan man i katalogen läsa följande:

Medeltidshandskrift 59
Lund University Library
Olim. Naturvet.
De lapidibus et gemmis. 15th century, Latin.

Physical description
Support: Paper
Extent: ff 34; 150 × 105 mm.

Binding
Limped wrapped parchment binding, contemporary with the manuscript (cfr Szirmai 1999 p 285-317, Scholla 2002). Size: 156 × 118 × 10 mm.

Limp binding of single parchment wrapping. Head and tail turn-ins tacked with parchment tapes, the tape is missing at the tail turn-in of the upper cover. Wrapping later cut at fore-edge of both covers, but small horizontal cuttings indicate former tacking at fore-edge.

Manuscript title in ink at the back, likely 20th century. Long-stitch sewing on six sewing stations with two pairs of interwoven backstitches. Second quire in part cut to a stub in the centrefold. Three quires missing. First leaves of the bookblock restored. The manuscript is kept in a brown half goatskin clamshell box with light brown stained paper.

Så långt katalogen. Medeltidshandskrift 59 (som jag i det följande kommer att kalla MH 59), är alltså en handskrift från 1400-talet, bunden i pergamentband, som på ett eller annat sätt behandlar ämnet stenar och juveler. Universitetsbiblioteket köpte in manuskriptet år 1703.² I övrigt är nästan allt som rör detta manuskript okänt. Vad är det egentligen för en text? Vem är författaren? Var och i vilket sammanhang befann sig den person som skrev ner texten? Frågetecknen många och stora. Just i dessa frågetecken har jag valt att börja min D-uppsats i latin.

¹ http://laurentius.lub.lu.se/volumes/Mh_59/detailed (20/12 2005)

² Gerle, Eva *Lunds Universitetsbiblioteks historia fram till år 1968*, Stockholm, 1984 s. 46-47.

2. Syfte

När man på 80-poängsnivån börjar arbeta med ett manuskript som MH 59 ställs man genast inför ett dilemma. Omfånget, 68 sidor (34 blad), är alltför stort för att det skall gå att göra hela texten rättvisa inom ramen för en D-uppsats. Om man väljer att uteslutande studera en viss del av manuskriptet och lämna de andra helt åt sidan riskerar man dock att missa viktig information beträffande ålder, ursprung etc. I fråga om MH 59 har jag valt att först göra en översiktlig genomgång av hela manuskriptet för att inhämta basfakta beträffande ev. olika händer, språk, innehåll etc. Därefter kommer jag dock att helt koncentrera mig på ff 2r-14r. Orsaken till att jag valt ut just denna del är att den utgör en klart avgränsad enhet och följs av flera tomma sidor. Mitt syfte är att

1. om möjligt identifiera texten på ff 2r-14r
2. ge ut texten på dessa sidor
3. om möjligt sätta in texten i ett vidare sammanhang.

3. Beskrivning av MH 59

Hur ter sig då MH 59 om man lämnar katalogens exakta men begränsade beskrivning? MH 59 är en till utseendet ganska anspråkslös liten bok. Handstilen är driven, slarvig och ofta mycket svårläst, orden genomgående starkt förkortade. Det intryck man får vid en första genomgång är att det rör sig om ett manuskript som skrivits utan större tanke på det estetiskt tilltalande, en bok till gagn, inte till lyst.

Manuskriptet består av 4 lägg plus ett ”löst” blad. Lägg 1 utgörs av ff 1-8, lägg 2 av ff 9-17, lägg 3 av ff 18-25 och lägg 4 av ff 26-33. Det ”lösa” bladet (som dock är fastsytt med samma tråd som de andra) kommer sist.³ De tre första bladen i lägg 1 har lagats med väv. I lägg 2 är fem blad utskurna. De utskurna bladen följs av tre blanka blad. På ff 15 och 16 finns ett vattenmärke i form av en hand. Vid en jämförelse med Briquet verkar det troligt att märket är från 1493.⁴ På bokens rygg står *De lapidibus et gemmis* skrivet av en hand som är betydligt senare än resten av manuskriptet.

MH 59 är en samlingsvolym som består av flera olika delar. Då delarna i vissa avseenden skiljer sig från varandra bör de behandlas var för sig. Jag har för enkelhets skull

³ Bladet har ursprungligen utgjort en del av ett lägg bestående av två blad, men det sista bladet har skurits bort.

⁴ Briquet, C.M. *Les filigranes: Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600* Tome troisième. Leipzig 1923 (nr. 11402). Jag vill här ta tillfället i akt att tacka lektor Eva Nylander, Universitetsbiblioteket, Lunds Universitet, för att hon gjort mig uppmärksam på vattenmärket och i alla avseenden varit mig till stor hjälp i mitt arbete med MH 59.

valt att kalla manuskriptets olika avdelningar för del 1-5. Det råder ingen total överensstämmelse mellan de olika delarna och de olika läggerna.

3.1 Del 1 (f 1r-f 1v)

Manuskriptets första del är ganska illa åtgången av tidens tand. Båda sidorna har fuktfläckar och andra skador som gör texten mycket svårtydd. Handstilen är sent 1400-tal, språket utan undantag latin. Varken på f 1r eller på f 1v finns någon överskrift eller något författarnamn. Längst ner på f 1r står, med en stil som förefaller vara senare, ”G. Peringer Lilieblad⁵”. Texten på f1r är fragmentarisk. Texten på f1v är en fristående välsignelse riktad till läsaren.

3.2 Del 2 (ff 2r-14r)⁶

Detta är den del som jag kommer att koncentrera mig på i uppsatsen. F 2r inleds av överskriften ”<De l>apidi<bus et> gemmis”, som är skriven av en betydligt senare hand (1800-tal?) än resten av texten. En stor fuktfläck gör rubriken svårläst. I övrigt är handstilen i del 2 sent 1400-tal. Texten ger vid första anblicken intryck av att vara skriven av två händer. Hand 1 (som med stor sannolikhet är den samma som i del 1) har skrivit ff 2r-ff 7r och ff 8r (nedre halvan)-ff 14r, medan hand 2 har skrivit ff 7v-8r (övre halvan). Det finns inget innehållsmässigt ”brott” där den ena stilen avlöser den andra. Eftersom stilen på ff 8r successivt återgår till den gamla utan påtaglig gräns verkar det mest troligt att det trots allt är samma person som skrivit hela texten i del 2. Oliigheterna i handstil kan mycket väl bero på byte av penna eller dylikt.

Ff 3v-4r har lämnats helt blanka. Detta motsvaras dock inte av något ”avbrott” i innehållet eller någon förändring av handstilen. Just dessa blad sitter mycket tätt ihop, och det förefaller mycket sannolikt att skrivaren helt enkelt råkat vända två blad på samma gång.

Språket är genomgående latin.

Vad innehållet beträffar återges texten i del 2 in extenso i kapitel 9. Vi kan än så länge nöja oss med att konstatera att ff 2r-12v upptas av en alfabetiskt uppställd genomgång av olika stenar, metaller och andra substanser (*argilla*, *alabastrum*, *auripigmentum*, *argentum vivum* etc.). De enskilda artiklarna varierar mycket i längd och behandlar huvudsakligen ämnenas medicinska och magiska egenskaper. På ff 12v finns dock rubriken *De herbis et arboribus*, vilken skrivits av samma hand som den övriga texten. De följande sidorna

⁵ Det rör sig med stor sannolikhet om Gustaf Peringer Lilieblad (1651-1710) orientalist från Uppsala. (Mer om Peringer Lilieblad står att läsa i Svenskt Biografiskt Lexikon 1980-1981 bd 23 s. 86-88.)

⁶ Texten återges i dess helhet i kapitel 9.

behandlar egenskaperna hos tre växter/växtsubstanser: *aloe, amomum och anetum*. Redan nu kan vi alltså se att rubriken *De lapidibus et gemmis*, som i UB:s katalog fått ge namn åt MH 59, inte är relevant för hela texten.

3.3 Del 3 (ff 14v)

Denna sida är skriven av en hand som inte förekommer på något annat ställe och skiljer sig markant från manuskriptet i övrigt. Eftersom stilen är senare (1500-tal?) verkar det inte otroligt att den korta texten skrivits in på en tom sida i den redan färdigbundna boken. Språket är här (vilket inte är fallet på något annat ställe i manuskriptet) tyska. Texten, som har rubriken *Scherbuck*, består av ett medicinskt recept.⁷

3.4 Del 4 (ff 18r-33r)

Del 4 skiljer sig exteriört från de tidigare delarna av manuskriptet genom att man här (åtminstone fram till ff 31 r) verkar ha haft ambitionen att utsmycka texten och göra den tilltalande för ögat. Flera begynnelsebokstäver är vackert utsirade med rött bläck. Rött bläck har också använts för att fylla i den första bokstaven i varje mening, för att stryka under rubriker och, framför allt, för att skriva ”rubriker” i marginalen. De röda markeringarna *kan* teoretiskt sett ha gjorts av en annan person än texten som helhet, men eftersom de verkar ha skrivits av samma hand och på många ställen är direkt nödvändiga för förståelsen av texten förefaller detta inte troligt. Stilen i del 4 är otvivelaktigt från sent 1400-tal, men frågan om del 4 är skriven av en eller flera händer är svår att besvara. Ff 18r-30v är alla skrivna med samma brunaktiga bläck med inslag av rött. Stilen på ff 20r, 20v, 22v och ev. 23r är aningen stelare och mindre driven än stilen i övrigt, något som skulle kunna tyda på att dessa sidor skrivits av en annan hand. Skillnaderna är dock inte så stora att det går att hävda något med bestämdhet. Om man jämför med del 1 och 2 får man inte heller här några entydiga besked. Bläcket har samma bruna färg och likheterna mellan del 1, del 2 och del 3 fram till ff 30v är mycket stora. Det är fullt möjligt att allt skrivits av samma hand, men ingenting säger att det nödvändigtvis måste vara så.

Ff 31r-33r skiljer sig från resten av del 4. Bläcket är svart, det finns inga markeringar med rött och stilen som helhet är mer svårläst. Den person som skrivit dessa sidor har en driven, slängig handstil som inte återfinns någon annanstans i manuskriptet. Eftersom samma persons handstil kan skifta beroende på bläck, penna, brådska etc. vill jag

⁷ Jag vill tacka Birgitta Tuvestrand (Landsarkivet i Lund) för ovärderlig hjälp med denna del av texten. Förutom att datera sidan har hon även givit mig en transkribering av densamma.

inte absolut utesluta att ff 31r-33r har skrivits av samma hand som övriga partier av del 4, men jag finner det inte troligt.

Del 4 kan karakteriseras som en medicinsk handbok, om än med vissa udda inslag. I marginalen står (oftast) namnen på olika kroppsdelar, symptom, sjukdomar eller andra problem. I den löpande texten finns recept på botemedel. Uppdelningen ”problemområde för problemområde” (*venter, caput, aures* etc.) är dock inte okomplicerad. Samma kroppsdel förekommer ofta på olika ställen, t.ex. förekommer *caput* på ff 19r, 19v och 24v. När jag började arbeta med texten misstänkte jag att den verkliga dispositionen (trots ”rubrikerna” i marginalen) var ”botemedel för botemedel” (först örten *anetum* (dill) och alla dess användningsområden, sedan växten *narcissus* och alla dess användningsområden etc.) Denna hypotes verkar dock, såvitt jag kan se nu, inte stämma. Textens struktur verkar i stället vara ganska flytande. Vid rubriken *raucitatem* på ff 25r står att *papaver* (vallmo) är bra mot heshet. Nästa rubriker blir *venter* och *menstrua*, eftersom vallmo kan användas också här. Sedan fortsätter författaren att berätta om andra medel som framkallar menstruation och abort. Texten förefaller således flyta fram från en sjukdom via ett botemedel till andra sjukdomar och andra botemedel. Dispositionen är inte ologisk, men det är kanske en annan logik än den vi är vana vid.

Innehållsmässigt ger del 4 intressanta inblickar i 1400-talsmänniskans problem och glädjeämnen, vilka kanske trots allt inte var så olika våra egna. Vissa av de sjukdomar och tillstånd som tas upp är allvarliga (*paralisim* (förlamning) ff 23r, *venenum* (förgiftning) ff 22r, *lapidem* (njur/urinsten ff 22r) och *dolorem cordis* (ont i hjärtat ff 25v), men i de flesta fall rör det sig om relativt lindriga åkommor som t.ex. *singultum* (förmodligen hicka) på ff 19v, *os male olens* på ff 19v och *dolorem dentium* på ff 28r. En del av de saker som tas upp skulle med dagens språkbruk utan vidare klassas som ”livsstilsproblem”. På ff 28v ges ett medel mot *pinguedinem*, på ff 25 v ges bot mot håravfall och på ff 23v får man veta hur man skall få vackert vita händer. Medel mot fräknar och rodnad i ansiktet saknas inte heller (ff 22r). Förhållandevis mycket handlar om olika problem i sexuallivet. På ff 23r liksom på ff 29r ges recept på potensmedel och medel som ökar lusten, på ff 30r finns hjälp för den som i stället vill tänka mindre på sex. På ff 25r finns, som jag tidigare nämnt, recept på ett medel som framkallar abort. Vissa artiklar ger upplysningar om saker som strängt taget inte hör hemma inom medicinens område. På ff 29v (direkt efter avsnittet om *coitus*, vilket kanske inte är en slump) ges diverse råd för att hålla demoner och häxor borta.

De sista sidorna, ff 31r-33r, har jag haft mycket svårt att tyda. De förefaller behandla mer allmänna symptom som förekommer vid olika sjukdomar och tar även upp tecken som visar att en person avlidit.

Vilka botemedel är det då som står till buds för den hjälpsökande? De flesta av de medikamenter som rekommenderas kommer från växtriket. örter och rötter av olika slag blandas upp med vin, ättika, honung e. dyl. och intas i lämplig dos (vilken det är anges långtifrån alltid) eller appliceras på det värkande stället. *Succus rute* (saft av växten ruta) kan droppas i öronen mot problem med hörseln (ff 21r). *Millefolium* (rölleka?) kan blandas med smör och strykas på trötta fötter (ff 22v). *Absinthium* (malört) är bra mot magbesvär (25v). I avsnittet *visum* (26r) finns en direkt koppling till manuskriptets del 2, *De lapidibus et gemmis*, eftersom vi här får veta att safirer och smaragder är bra för synen. Det finns också exempel på lite mer uppseendeväckande mediciner. Män med sexuella problem ges på ff 23r rådet att fånga två sparvar av hankön, ta ut deras hjärtan, blanda med vin och sedan dricka denna mixtur. Låt oss hoppas att det hjälpte...

Jag har inte gått in för att försöka identifiera del 4. Det kan mycket väl röra sig om en avskrift från någon läkarbok eller encyklopedi, men jag kan i dagsläget inte säga vilken. Med tanke på textens något flytande komposition är det dock möjligt att det inte rör sig om en avskrift av något bestämt verk utan att texten i istället är en "lathund", ett kompilat av upplysningar hämtade från olika håll.

Om vi inte kan identifiera texten ger oss del 4 dock en mycket viktig upplysning om den person eller de personer som skrivit ner den. Efter vissa "svåra" ord står, direkt integrerad i texten, en svensk översättning. På ff 18r får vi veta att *radix scafani* betyder "bolmeroth", *malva* "katost" (dvs kattost, ett gammalt svenskt namn för denna blomma) och *allia* "hvitlok". Det finns fler exempel. På ff 22v översätts *antraces* med "liktorn"⁸. På ff 30v står ovanför ordet *arthimisia* (med samma handstil) översättningen "malört". Var och i vilket sammanhang den person som skrev del 4 än befann sig kan vi vara säkra på att han kunde svenska och skrev för svenskkunniga läsare.

3.5 Del 5 (ff 34r-34v)

Manuskriptets femte och sista del består bara av ett blad, men detta enda blad får verkligen inte försummas. Bladet ingår inte i något av de fyra läggen, utan har helt ensamt fästs in allra sist i boken. Eftersom det sytts fast med samma tråd (egentligen ett ganska grovt snöre) som resten av boken kan detta dock knappast ha skett i efterhand.

Texten i del 5 har skrivits med allra största omsorg. Liksom i huvuddelen av del 4 har man använt brunt och rött bläck, men skrivaren har här gått ett steg längre i sin vilja att pryda boksidan och ställt upp själva texten på ett dekorativt sätt. På ff 34r finns sex rader på latin, på ff 34v sju. Dessa rader är prydligt textade och har begynnelsebokstäver skrivna med rött. Ovanför var och en av raderna finns en text på svenska som skrivits med mindre bokstäver och en stil som liknar den som används i huvuddelen av del 1, 2 och 4.

Vad står det då på dessa sidor? Den latinska texten kan delas upp i tre delar. Den första (och största) är en uppräkningslista av synder som är så svåra att de leder till bannlysning och /eller måste hänföras till påve eller biskop. I marginalen står *casus papales* resp. *casus episcopales*. Personer som måste söka avlösning hos påven är exempelvis sådana som beskrivs som *urens ecclesiam* eller *Symon*⁹. För den som t.ex. ägnat sig åt *incestum*, är *homicidi sacrilegus*, *blasphemus*, *hereticus* eller *adulter* räcker det att vända sig till en biskop. Textens andra del, som i marginalen är markerad med *v sensus*, är en uppräkningslista av bl.a. de fem sinnen. Tredje delen, markerad med *vii sacramenta*, är en uppräkningslista av Kyrkans sakrament. I den svenska texten förklaras innebörden i den latinska. *Symon* förklaras således vara ”(en) som koper eller sell nogut der som er andeligt”, en *blasphemus* är ”thi som begaper gud ok hans helghon”. Ovanför sinnen *gustus*, *odoratus* och *auditus* står ”smakelse med synd”, ”luktilse med synd” och ”hørelse med synd”.

Vi kan bara spekulera om varför dessa sidor skrevs. Klart är i alla fall att de skrevs av en svensk och att de ansågs tillräckligt viktiga för att utformas på ett mer omsorgsfullt sätt än någon annan del av manuskriptet.¹⁰

4. Antika och medeltida texter om stenar

I detta arbete koncentrerar jag mig, som jag tidigare klargjort, på MH 59:s andra del, den avdelning som bär överskriften *De lapidibus et gemmis*. Det står klart att texten räknar upp ett antal stenar och andra substanser och beskriver deras egenskaper. Men varför stenar? Varför är just stenars egenskaper så viktiga? För att sätta in texten i ett vidare sammanhang vill jag göra en liten utvikning om den antika och medeltida litteratur som finns om stenar.

⁸ På andra ställen i manuskriptet används *antrax* med betydelsen böld (se ordförklaringarna s. 42)

⁹ Förkortning av *Symoniacus*, d.v.s. en person som ägnar sig åt simoni (att sälja kyrkliga tjänster för pengar).

¹⁰ Professor Anders Piltz har påpekat att den latinska texten står på hexameter och därför kan vara ett slags ”minnesvers”, ett stöd för minnet.

4.1 Skrifter om stenar under antiken

Stenar, ädla som oädla, har lockat och fascinerat människor sedan urminnes tider. På ett relativt tidigt stadium började de också sätta avtryck i litteraturen. Olika författare och olika kulturella strömningar har dock tolkat stenarna och deras betydelse på olika sätt. I Grekland klassificerade Theofrastos¹¹ i sitt verk *Περὶ λίθων* (314-305 f.Kr) olika mineraler efter deras egenskaper och försökte inordna dem i ett mineralogiskt system. Under samma epok blev andra grekiska författare (oftast anonyma) inspirerade av den babyloniska och egyptiska synen på stenar som laddade med magiska krafter. Det senare synsättet kom under hellenistisk tid att få allt större inflytande.¹²

Richard Halleux och Jacques Schamp gör i inledningen till sin bok *Les lapidaires grecs*¹³ en uppställning av de riktningar som man kan skönja inom den antika litteraturen om stenar. Uppställningen är, något modifierad, följande:¹⁴

- 1 Författare som, om än med inslag av magi och folkstro, beskriver och klassificerar stenarna på ett sätt som skulle kunna betraktas som ”vetenskapligt”
- 2 Författare som helt och hållet ägnar sig åt stenarnas magiska egenskaper.
- 3 Författare som sätter stenarna i samband med astrologi. (Denna kategori ligger mycket nära den föregående.)
- 4 Författare inom den judisk-kristna kultursfären som ger stenarna en allegorisk innebörd.

Enligt denna modell skulle t.ex. Plinius d.ä.¹⁵ höra till grupp 1, eftersom han i sin *Naturalis Historia* (Liber XXXVII) klassificerar stenar efter (i våra ögon) logiska principer och granskar sina källor med kritisk blick. I kategori 2 och 3¹⁶ placeras diverse verk med alexandriskt ursprung eller alexandrinsk påverkan. Vi vet att dessa verk har funnits, men de flesta har idag gått förlorade. I kategori 4¹⁷ hamnar främst verk som inspirerats av Gamla Testamentets beskrivning av de 12 stenarna på översteprästens bröstplåt.¹⁸

¹¹ Evans, J., *Magical Jewels* (Oxford 1922) s. 15, Halleux, R & Schamp, J., *Les lapidaires grecs* (Paris 1985) s. XIII. *Les lapidaires grecs* är en utgåva av flera lapidaries av grekiskt ursprung med franska översättning, utförlig inledning och kommentar.

¹² Halleux & Schamp 1985 s. XIV-XV

¹³ Ibid. s. XIV

¹⁴ I princip samma uppställning används av Evans i *Magical Jewels* och av J. Riddle i *Marbode of Rennes (1035-1123) De lapidibus* (i *Sudhoffs Archiv, Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte*, Beihefte, Heft 20, Wiesbaden 1977). Riddles skrift innehåller en utgåva av Marbodus lapidarium med kommentar samt C.W.Kings engelska översättning från 1860.

¹⁵ Halleux & Schamp s. XVI

¹⁶ Ibid. s. XXII-XXXI

¹⁷ Ibid. s. XXXI-XXXIV

¹⁸ 1Mos. 39:10-14

Uppdelningen i de fyra kategorierna är bekväm men inte oproblematisk (vilket Halleux & Schamp givetvis är fullt medvetna om). Genom att klassa antika verk som vetenskapliga respektive ovetenskapliga gör man sig skyldig till en anakronism. Klassificeringen görs ännu svårare av att samma text ofta förenar element av olika slag. Också den ”vetenskaplige” Plinius nämner en hel del om stenarnas magiska egenskaper. För att komplicera det hela ytterligare kan en ”vetenskaplig” skrift om stenar mycket väl bygga på en ”magisk” och tvärt om. Hur skall man till exempel klassificera Damigeron, en av de absolut viktigaste källorna till senare tiders lapidarer?¹⁹ Ursprunget till Damigerons skrifter är mycket dunkelt och författarens/författarnas identitet(er) är okänd(a).²⁰ Den grekiska urtexten (idag förlorad) kan dock mycket väl ha härstammat från Alexandria. Idag har vi bara kvar en latinsk översättning som, mycket osäkert, kan dateras till 500-600 e.Kr.²¹ Texten består av två kortare astrologiska lapidarer och ett längre med 80 olika stenar. Varje sten beskrivs utseendemässigt, men störst vikt läggs vid dess *virtutes*, egenskaper. Om stenen jaspis står det t.ex. att *iste lapis imbrium est perfectus et invocatus imbres fecit*.²² Om safiren kan man läsa att den *ad vetera ulcera contritus cum lacte et superpositus magnam medelam dat*.²³ Magi eller ”vetenskaplig” medicin? Distinktionen är kanske omöjlig.

4.2 Skrifter om stenar under medeltiden

När antiken gick över i medeltid blev Isidorus av Sevilla (560?-636) en av de första att bidra till traditionen med litteratur om stenar. Isidorus, som i Liber XVI *De lapidibus et metallis* i sitt stora verk *Etymologiae* går in för att katalogisera och beskriva de olika substanserna, måste utan tvivel räknas till de ”vetenskapliga” författarna. Lapidarietraditionen var sedan i västerlandet närmast vilande²⁴ fram till 1000-talet, då Marbodus Redonensis, biskop av Rennes i Frankrike, skrev det lapidarium som skulle bli medeltidens kanske mest inflytelserika.²⁵ Marbodus förlitade sig i hög grad på Damigeron,²⁶ men använde också andra

¹⁹ Med *lapidarium* menar jag i denna uppsats ett verk (eller en del av ett verk) som handlar om stenar och ”stenliknande” substanser (smaragd, agat, korall, pärlor etc.) Ett renodlat lapidarium (som till exempel Damigerons) tar utan att tveka upp ämnen som t.ex. korall, men intresserar sig knappast för *argilla* och *bithumen*, två ämnen som Isidorus i *Etymologiae* behandlar under rubriken *De lapidibus et metallis*.

¹⁹ Texten (inklusive Evax inledande brev) finns utgiven av Halleux & Schamp i *Les lapidaires grecs*.

²⁰ Halleux & Schamp 1985 s. 215-228

²¹ Ibid. s. 223-228.

²² Ibid. s. 250

²³ Ibid. s. 250-251

²⁴ Evans 1922 s. 31-33

²⁵ Riddle 1977 s. IX-X

²⁶ Ibid. s. 9

antika källor. Marbodus *De lapidibus*, som är skriven på hexameter, upptar 60 stenar.²⁷

Liksom Damigeron koncentrerar sig Marbodus på att framhäva varje stens *virtutes*. Riddle klassar i förordet till sin utgåva *De lapidibus* som ”scientific”, men han gör det med stor tvekan och fortsätter:

...however, Marbode would probably neither understand nor have any patience with so sophistic categories.²⁸

Marbodus lapidarium spreder sig över Europa och fick en förbluffande genomslagskraft. Vid en kartläggning av lapidariemanuskript i europeiska bibliotek fann John Riddle år 1968 hela 616 manuskript. Av dessa utgjordes 125 av Marbodus lapidarium på originalspråket.²⁹

Lapidariernas popularitet höll i sig under medeltiden. I sin bok *Magical Jewels* delar Joan Evans in de medeltida lapidarierna i ”Popular Lapidaries”, ”Christian symbolic Lapidaries” och ”Scientific Lapidaries”.³⁰ Kategoriseringen är snarlik Halleux & Schamps uppdelning av de antika lapidarierna, men en skillnad märks i användningen av ordet ”popular”. Mellan de franska forskarna låter skiljelinjen gå mellan *fullkomligt* magiska lapidaries och *huvudsakligen* vetenskapliga gör Evans beträffande de medeltida skrifterna skillnad mellan

- 1) folkliga, ”naiva” texter med en okomplicerad syn på stenar som bärare av vissa krafter och
- 2) ”vetenskapliga” texter som betraktar stenarna på ett mer komplext sätt, klassificerar dem och främst ser till deras medicinska egenskaper.

Den senare kategorin kan, enligt Evans,³¹ kopplas till universitetens framväxt. Ett exempel är Albertus Magnus (1206?-1280) verk *De mineralibus*. En del av verket utgörs visserligen av en ”traditionell” lapidariedel med uppräknningar av många magiska egenskaper hos stenarna (Liber II, Tractatus II), men före denna del finns avsnitt där Albertus Magnus klassificerar och diskuterar, problematiserar och argumenterar. Om vi får tro Halleux & Schamp innebär Albertus Magnus *De mineralibus* på sätt och vis att cirkeln sluts.³² Från Theofrastos, via århundraden då en sten bara betraktades som bärare av vissa *virtutes*, är vi tillbaka i ett läge där stenen ses som ett mineral, en del i ett naturvetenskapligt sammanhang.

²⁷ Marbodus har även skrivit tre mindre lapidaries.

²⁸ Riddle 1977 s. XI

²⁹ Ibid. s. IX.

³⁰ Evans 1922 s. 51-94

³¹ Ibid. s. 80

³² Halleux & Schamp 1985 s. VII

Under medeltiden kom lapidarierna och de enskilda stenarna att sättas in i ett sammanhang också på ett mer konkret sätt. I de encyklopedier som blev oerhört populära under medeltidens senare del hade stenarna – liksom metaller och andra substanser – sin givna plats. Läran om stenarna, deras kännetecken och egenskaper, kom att ingå i medeltidens stora strävan om kunskap om världen som helhet.

5. Medeltida encyklopedier

Vi är alla bekanta med och har använt oss av encyklopedier. Men vad är egentligen en encyklopedi? En vanlig svensk ordbok ger definitionen

(en) uppslagsbok om mänskligt vetande på ett, eller flera, kunskapsområden, alfabetiskt eller systematiskt ordnat³³

Detta stämmer givetvis in på *Encyclopaedia Britannica* och *Nationalencyklopedin*, men definitionen är så vid att den också innefattar verk av väsentligt annorlunda karaktär. Vad skiljer en encyklopedi från en handbok i ett avgränsat ämne? Var går gränsen mellan encyklopedi och ordbok?³⁴ Kanske är det inte möjligt att i alla sammanhang göra en glasklar uppdelning. Det som gör en encyklopedi till en encyklopedi ligger kanske inte så mycket i det faktiska utförandet som i grundtanken.

The hopefulness of the encyclopaedist is visible in all ages³⁵

skriver Robert E. Fowlers i den inledande essän till *Pre-modern Encyclopaedic texts. Proceedings of the second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996*. Bakom varje sant encyklopediskt project måste ligga tanken att det faktiskt är möjligt att samla “all möjlig kunskap”, *omne scibile*, inom ett eller flera områden i ett enda verk och på så sätt göra denna kunskap tillgänglig för mänskligheten.

Den encyklopediska tanken föddes inte på medeltiden, även om just de medeltida encyklopedierna blivit föremål för stor uppmärksamhet.³⁶ Aristoteles skrev förvisso ingen encyklopedi, men förebådade genren genom sina vittomfattande vetenskapliga

³³ Svensk Ordbok (Stockholm 1987) s. 263

³⁴ Jfr. R. L. Fowler, *Encyclopaedias: Definitions and Theoretical problems* i *Pre-modern Encyclopaedic texts. Proceedings of the second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996* s. 3-29.

³⁵ Ibid. s. 10

³⁶ Det pågår för närvarande flera stora forskningsprojekt kring medeltida encyklopedier. Kongresser har bl. a. hållits i Caen 1987, i San Gimignano och Wien 1992 och i Groningen och Münster 1996. En kort översikt ges av Bernard Ribémont i *Editer l'encyclopédie de Barthélemy l'Anglais: Vers une édition bilingue du De proprietatibus rerum* på adressen <http://perso.wanadoo.fr/bernard.ribemont/ProjetDpr.htm> (1/3 2006)

projekt.³⁷ I Rom skrev Varro (116-27 f.Kr) encyklopediska verk som tyvärr till största delen gått förlorade.³⁸ Varro fick en kollega i Plinius d.ä. (23-79 e.Kr), vars *Naturalis historia* kom att bli mycket viktig för senare tiders encyklopediska verk. Encyklopedin som genre slog dock aldrig riktigt igenom under antiken.³⁹ Först med kristendomen och tanken på världen som ett verk av Gud kom skapandet av encyklopedier att kännas verkligt relevant. Medeltidsmänniskan kände att hon kom närmare Gud genom att studera hans skapelse.⁴⁰

Isidorus av Seville (ca. 560-636) verk *Etymologiae* blev utgångspunkten och prototypen för medeltidens stora encyklopediska arbeten.⁴¹ Det skulle dock (om man undantar Hrabanus Maurus (776-856)) dröja till 1100-talet innan han fick efterföljare i någon större skala. Orsakerna till att det dröjde så länge kan vi bara spekulera i. Det står dock klart att encyklopedierna knappast skapades i ett intellektuellt och kulturellt vakuum. På 1100-talet ökade Europas folkmängd. Det rådde relativ stabilitet och trygghet, vilket också återspeglades i ett uppsving i det intellektuella livet.⁴² På 1100-talet hade man också, mycket tack vare arabiska kontakter, hunnit ”återupptäcka” Aristoteles.⁴³ Jordmånen var alltså god, och det är kanske därför inte så förvånande att 1100-talet och (framför allt) 1200-talet blev encyklopediernas stora århundraden.

Vad var då utmärkande för de medeltida encyklopedierna? Man får inte glömma att de verk som går under detta namn kunde skilja sig mycket från varandra i fråga om omfång, innehåll och (tilltänkt) läsekrets.⁴⁴ Man kan dock finna några kriterier som bidrar till att hålla dem samman och ger en definition av begreppet ”medeltida encyklopedier”.⁴⁵

- 1) Författaren hade en didaktisk grundtanke och ville förmedla kunskap om världen, ofta med målet att läsaren genom bättre kunskap om världen också skulle få en bättre förståelse av Bibeln och Guds vilja.⁴⁶
- 2) Encyklopedin var ett kompilat där information hämtats från olika, ofta namngivna, källor, *auctores*.⁴⁷

³⁷ Fowler. 1996 s. 19.

³⁸ Wells, J. *The circle of knowledge* (Chicago 1968) s. 1-2.

³⁹ Fowler 1996 s. 16-17.

⁴⁰ Ibid. s. 18.

⁴¹ Ribémont, B. *On the definition of an encyclopaedic genre* i *Pre-modern Encyclopaedic texts. Proceedings of the second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996* s. 54.

⁴² Jfr. Piltz, A. *Medeltidens lärda värld* (Stockholm 1978) s. 53 och 122.

⁴³ Fowler 1996 s. 5

⁴⁴ Ribémont 1996 s. 48.

⁴⁵ Formuleringen av kriterierna är min egen. Grundinnehållet är dock hämtat från Ribémont (1996) s. 47-61.

⁴⁶ Ribémont 1996 s. 50-54.

⁴⁷ Ibid. s. 52.

- 3) Den information som hämtats från källorna presenterades för läsaren i förkortad och kondenserad form.⁴⁸
- 4) Verket hade en genomtänkt struktur. Författarens avsikt var inte att förmedla oordnad kunskap (rent alfabetiskt uppbyggda encyklopedier existerade i princip inte). I stället ville författaren redan i verkets struktur visa att skapelsen har en inneboende systematik, en *ordo*.⁴⁹

Bland alla de verk som tillkom under encyklopediernas blomstringstid på 1100- och 1200-talet finns tre som brukar räknas som genrens viktigaste, nämligen *De proprietatibus rerum* av Bartholomaeus Anglicus (1190-tal-efter 1250), *De natura rerum* av Thomas av Cantimpré (1200-1270) och *Speculum maius* av Vincent av Beauvais (1190-1264?)⁵⁰ Tillsammans med andra samtida encyklopedier och senare efterföljare spreds de över Europa och fick mycket stor genomslagskraft. Många översattes till folkspråken. När boktryckarkonsten uppfanns kom encyklopedierna snabbt ut i många upplagor.

Vilka var det då som hade tillgång till de encyklopediska texterna? Michael W. Twomey har i en studie⁵¹ försökt kartlägga förekomsten av encyklopediska texter under medeltiden med tyngdpunkten lagd på England. Hans tes är att encyklopedierna, från att ursprungligen ha funnits enbart i kloster och katedralskolor, spreds till universiteten och därifrån i viss mån även till en mer blandad läsekrets.⁵² Innan man börjar kalla denna läsekrets "bred" bör man dock tänka på att en encyklopedi under medeltiden var mycket dyr i inköp. Att själv kunna äga en sådan bok var förbehållet en elit.⁵³

6. Bartholomaeus Anglicus och *De proprietatibus rerum*

6.1 Identifieringen av MH 59:s andra del

Från utvecklingarna kring lapidarier och encyklopedier går vi nu tillbaka till MH 59. Efter en grundlig genomgång av manuskriptets andra del (den del som har rubriken *De lapidibus et gemmis*) kunde jag konstatera följande:

⁴⁸ Ibid. s. 59-61

⁴⁹ Ibid. s. 57-59 och Meier, C. *Organisation of knowledge and encyclopaedic ordo. Function and purposes of a universal literary genre in Pre-modern Encyclopaedic texts. Proceedings of the second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996* s. 104-111.

⁵⁰ Binkley i *Pre-modern Encyclopaedic texts. Proceedings of the second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996* s. 75, passim.

⁵¹ Twomey, M. *Towards a reception history of western medieval encyclopaedias in England before 1500 in Pre-modern Encyclopaedic texts. Proceedings of the second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996* s. 329-362.

⁵² Ibid. s. 329-362, särsk. s. 361.

⁵³ Ibid. s. 357-358.

- 1) Det rörde sig inte om en avskrift av något av de kända lapidarierna (Damigeron, Marbodus etc.).
- 2) Texten tog inte (som t.ex Damigeron och Marbodus) enbart upp stenar, utan beskrev även metaller och andra substanser, som t.ex *argilla*, *aurum* och *bithumen*.
- 3) Texten innehöll inga referenser till kristen symbolik eller astrologiska fenomen. Det kunde alltså inte röra sig om ett kristet eller astrologiskt lapidarium.
- 4) Författaren framhävde både magiska och medicinska egenskaper hos stenarna. Texten var alltså inte av renodlat magisk karaktär.
- 5) Författaren angav mycket ofta källor, t.ex. Dioscorides och Isidorus.

Fastän jag fortfarande inte visste vad det var för en text jag hade att göra med kunde jag nu ställa upp tre hypoteser kring dess identitet.

Hypotes 1: Texten var ett kompilat från olika källor, gjort av en eller flera personer för eget bruk.

Om denna hypotes stämde skulle texten vara unik, anonym och förmodligen omöjlig att spåra vidare.

Hypotes 2: Texten var en avskrift av ett redan existerande lapidarium eller annat verk om stenar och andra substanser.

Hypotes 3: Texten var en avskrift av valda delar ur en encyklopedi.

Det faktum att texten efter genomgången av stenarna fortsatte med *De herbis et arboribus* tydde på att det skulle kunna röra sig om en avskrift ur ett större verk som inte bara behandlade stenar. Själva framställningen av stenarna och deras egenskaper hade stora likheter med *Ortus sanitatis*,⁵⁴ ett verk som jag funnit under min allmänna litteratursökning. Texterna var på intet sätt identiska, men de stilistiska likheterna fick mig att misstänka att min text skulle kunna vara hämtad från en encyklopedi. Än så länge hade jag dock inga bevis.

Om texten i mitt manuskript var en avskrift av en text som aldrig givits ut i tryckt form skulle den vara mycket svår att spåra. Om ”grundtexten” däremot vid något tillfälle blivit tryckt skulle chanserna till identifiering öka betydligt. Jag beslöt mig för att tämligen förutsättningslöst jämföra MH 59:s andra del med ett antal inkunabler i ”passande”

ämnena som fanns tillgängliga på Lunds Universitets Bibliotek. Mitt sökande gav mycket snart resultat. När jag jämförde min text med en bok tryckt i Strasbourg 1485 föll bitarna på plats. Jag kunde konstatera att del 2 av MH 59 var en avskrift av vissa delar ur ett tryckt eller otryckt exemplar av Bartholomaeus Anglicus encyklopedi *De proprietatibus rerum*, bok XVI och XVII.

6.2 Det aktuella forskningsläget kring *De proprietatibus rerum*

Bartholomaeus Anglicus *De proprietatibus rerum* har blivit mycket uppmärksammas under senare år. Sedan 1996 pågår under ledning av Baudouin Van den Abeele, Heinz Meyer och Bernard Ribémont ett forskningsprojekt som har till uppgift att ge ut hela encyklopedin samt dess medeltida översättning till franska av Jean Corbechon.⁵⁵ I väntan på den moderna textutgåvan (den nyaste version av texten som finns att tillgå idag ett faksimiltryck från 1964 av 1601 års utgåva) har bl.a. Van den Abeele, Meyer och Ribémont kommit ut med flera böcker och artiklar om Bartholomaeus Anglicus verk.⁵⁶

6.3 Bartholomaeus Anglicus liv

Personen Bartholomaeus Anglicus har, trots nya forskningsprojekt, förblivit tämligen anonym. Att Bartholomaeus var engelsman kan man givetvis utläsa av hans tillnamn, att han var franciskan står bortom allt tvivel, men i övrigt är kunskapen om hans biografi mager. Att han ibland kallats "Bartholomaeus de Glanville" beror förmodligen på en förväxling med en annan person.⁵⁷ Genom att studera *Chronica Fratris Jordani* (skriven av franciskanen Giordano de Giano) har Ribémont och även Juris G. Lidaka dock kommit fram till följande hållpunkter i Bartholomaeus Anglicus liv:⁵⁸

1220-tal Bartholomaeus undervisar i teologi i Paris.

⁵⁴ Detta verk kallas också *Hortus sanitatis*.

⁵⁵ Om detta projekt kan man läsa i *Éditer l'encyclopédie de Barthélémy L'Anglais: Vers une édition bilingue du De proprietatibus rerum* på adressen <http://perso.wanadoo.fr/bernard.ribemont/ProjetDPR.htm> (1/3 2006) samt hos Université Catholique de Louvain på adressen http://rch.adre.ucl.ac.be/browse/list_facMAGE/pending/10009515/en (1/3 2006)

⁵⁶ Bland nyare litteratur kan nämnas Ribémont, B. *Le livre des propriétés des choses, une encyclopédie au XIXe siècle*, Paris, Stock 1999, Meyer, H. *Die enzyklopädie des Bartholomäus Anglicus. Untersuchungen zur Überlieferungs- und Rezeptionsgeschichte von De proprietatibus rerum*, München 2000 samt Van den Abeele, B. och Meyer, H. *Bartholomaeus Anglicus De proprietatibus rerum / Texte latin et réception vernaculaire*, Brepols, 2005

⁵⁷ Ribémont, *Le livre des propriétés des choses* på adressen <http://perso.wanadoo.fr/bernard.ribemont/LPC.htm> (1/3 2006)

⁵⁸ Ibid. samt Lidaka, J. *Bartholomaeus Anglicus in the thirteenth century* i *Pre-modern Encyclopaedic texts. Proceedings of the second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996* s. 393-406.

1230	Bartholomaeus får i uppdrag av franciskanerna (som han tillhör) att resa till Magdeburg i Sachsen för att undervisa i teologi.
1231	Bartholomaeus ger sig av till Magdeburg.
1247	Bartholomaeus väljs till ordensprovinsial i Österrike.
1262	Bartholomaeus väljs till ordensprovinsial i Sachsen.
1272	Bartholomaeus dör.

De två sista årtalen är osäkra och skulle kunna avse en annan Bartholomaeus.

När det gäller tidpunkten då Bartholomaeus skriver sin encyklopedi är uppgifterna mycket vaga. Lidaka anger ”probably around 1240” som en tidpunkt då Bartholomaeus Anglicus kan ha avslutat sitt verk.⁵⁹ Ribémont verkar i sin artikel *Editer l’encyclopédie de Barthélemy l’Anglais: Vers une édition bilingue du ”De proprietatibus rerum”*⁶⁰ vara fullkomligt överens med Lidaka. I artikeln *Le livre des propriétés des choses*⁶¹ har han dock en annan åsikt och sätter en *terminus ab quo* kring 1240 och en *terminus ad quem* till 1250-1260. Ribémont stöder sina antaganden på studier han gjort av samtida författare som citerats av Bartholomaeus Anglicus samt av författare som i sin tur citerat honom. Eftersom det verkar råda så stor osäkerhet är det kanske bäst att helt generöst säga att encyklopedin skrevs någon gång mellan 1230 och 1260.

6.4 *De proprietatibus rerum*

Encyklopedin *De proprietatibus rerum* är ett mycket omfattande verk, 1261 sidor i 1601 års utgåva. En grundlig redogörelse för dess innehåll, källor etc. skulle kräva flera monografier, och jag måste här nöja mig med en mycket ytlig genomgång. Också en skrapning på ytan kan dock ge en uppfattning om verkets allmänna karaktär.

De proprietatibus rerum är uppdelad i 19 böcker. Nedan följer en uppställning av böckernas rubriker⁶² så som de står i Strasbourgupplagan från 1485 (i denna uppsats kallad Arg. 1485). Jag har försett varje rubrik med en kort förklaring. Förklaringarna är på intet sätt heltäckande, men kan kanske i någon mån underlätta förståelsen.

⁵⁹ Lidaka 1996 s. 395

⁶⁰ <http://perso.wanadoo.fr/bernard.ribemont/ProjetDPR.htm> (1/3 2006)

⁶¹ <http://perso.wanadoo.fr/bernard.ribemont/LPC.htm> (1/3 2006) Obs! Det framgår inte helt klart när Ribémont skrivit de två artiklarna. Allt tyder dock på att *Le livre des propriétés des choses* är senare.

⁶² Ordalydelsen i rubrikerna skiljer sig något mellan Arg. 1485 och faksimiltrycket av 1601 års upplaga. Jag har valt att här återge rubrikerna som de står i Arg. 1485, eftersom det är denna utgåva jag i första hand använt som jämförelsematerial när jag givit ut MS 59. Eftersom jag inte kunnat studera något manuskript av verket i dess helhet vet jag inte om rubrikerna skrivits av Bartholomaeus Anglicus eller om de tillkommit senare som en

- I Liber primus. Proemium de proprietatibus rerum.
Gud, treenigheten, Guds olika namn m.m.
- II Liber secundus de proprietatibus angelorum
Vilka änglarna är, deras hierarkier, fallna änglar m.m.
- III Liber tertius de proprietatibus anime rationalis
Själen, de fem sinnena, pulsen m.m.
- IV Liber quartus de proprietatibus substantie corporee
De fyra elementen, köld, torrhet, fuktighet, kort om mat och dryck, de fyra kroppsvätskorna.
- V Liber quintus de dispositione membrorum
De olika kroppsdelarna
- VI Liber sextus de etatibus
Olika faser i en människas liv, rollen som far, mor, husbonde, tjänare etc., föda, sömn, vaka, motion m.m.
- VII Liber septimus tractat de infirmitatibus
Uppräkning av sjukdomar, hur de yttrar sig, deras orsaker och (ibland) botemedel.
- VIII Liber octavus de mundo et corporibus celestibus
Världen som helhet, de olika himlarna och sfärena, zodiakens tecken, himlakroppar, stjärnbilder m.m.
- IX Liber nonus de tempore et proprietatibus temporis
Året, årstider, månader, dygnets indelning, årets högtider.
- X Liber decimus de materia et forma
Elementen, eld i olika former
- XI Liber undecimus de aere et passionibus eius
Olika "luftfenomen" som vind, moln, regn och snö.
- XII Liber duodecimus de avibus in generali et speciali
Alfabetisk uppräkning av olika fågelarter med beskrivning.
- XIII Liber decimus tercius de aqua et eius ornatu
Vattendrag av olika slag (även konkreta, namngivna exempel), ett långt avsnitt om fiskar.

service åt läsaren. Det sistnämnda är dock det mest troliga. Orsaken till att jag ändå väljer att göra en uppställning av rubrikerna här är att de kan ge en ganska bra bild av verket som helhet.

- XIV Liber decimus quartus de terra et partibus eius
Berg (många konkreta exempel), fält, ängar, grottor etc.
- XV Liber decimus quintus de provinciis
Alfabetisk uppräknning av länder och världsdelar med beskrivning.
- XVI Liber decimus sextus de lapidibus preciosis
Alfabetisk uppräknning av stenar, metaller och andra substanser med beskrivning.
- XVII Liber decimus septus de arboribus et herbis et eorum proprietatibus
Alfabetisk uppräknning av olika växter med beskrivning.
- XVIII Liber decimus octavus de animalibus
Alfabetisk uppräknning av olika djurarter med beskrivning.
- XIX Liber decimus nonus de coloribus, odoribus, saporibus et liquoribus
Färger, dofter, smaker, vätskor, ost, ägg, räkning, mätning, vägning, musik, musikinstrument.

Böckerna följer på varandra i en genomtänkt ordning, från det högsta till det lägsta.⁶³ Först beskrivs Gud och de himmelska väsendena (bok I-II), därefter människan (bok III-VII), sedan resten av skapelsen (bok VIII-XVIII, varav bok VIII-IX behandlar kosmos och bok X-XVIII behandlar livet på jorden). Bok XIX kan närmast betraktas som ett tillägg.

I början av var och en av böckerna finns en inledning, där författaren förklarar vad boken handlar om. De flesta inledningarna är korta eller mycket korta, men längden varierar mycket. I bok XI (*de aere*), XII (*de avibus*), XIII (*de aqua*), XVIII (*de animalibus*) och XIX (*de coloribus*) sväller inledningarna ut till långa, förklarande uppsatser. I några inledningar (t.ex. i bok XV *de provinciis*) skriver Bartholomaeus att han främst tänker ta upp företeelser som nämns i Den Heliga skrift (*non tamen de singulis dicendum, sed solummodo de his, de quibus Sacra Scriptura sepius invenitur facere mentionem*)⁶⁴. Att han inte håller sig strängt till denna begränsning bevisas av det faktum att både *Norvegia* och *Suecia* finns med bland de uppräknade länderna i bok XV.

Efter inledningen är varje bok uppdelad i kortare kapitel. Den tendens att gå från det stora till det lilla som märks i böckernas inbördes ordning finns också (där det är möjligt) i varje enskild bok. För att ta ett exempel handlar det första kapitlet i bok VIII om *mundus* – onekligen ett stort ämne. Sedan fortsätter Bartholomaeus Anglicus med de olika himlarna,

⁶³ Detta visas tydligt av Ribémont i artikeln *Le livre des propriétés des choses* på adressen <http://perso.wanadoo.fr/bernard.ribemont/LPC.htm> (1/3 2006)

⁶⁴ Bartholomaeus Anglicus *De proprietatibus rerum* bok XV(inledning). För diskussion jämför även Lidaka 1996 s. 395-396.

zodiaken och successivt nedåt mot ”lägre” ting. Den hierarkiska dispositionen av kapitlen drivs dock inte in absurdum. Alfabetisk uppställning används där det är mer ändamålsenligt (bok XII, XV, XVI, XVII och XVIII). En viss rörelse från det högre till det lägre märks dock – helt naturligt – också i de enskilda kapitlen. Kapitlen börjar ofta med stora, övergripande beskrivningar och tar detaljerna på slutet.

Den helhetsbild man får efter en snabb genomgång av verket är att *De proprietatibus rerum* är en mycket genomtänkt encyklopedi med en mycket logisk uppbyggnad och struktur. Ingenting verkar ha lämnats åt slumpen.

Liksom alla medeltida encyklopedier är *De proprietatibus rerum* givetvis ett kompilat med uppgifter hämtade från diverse olika källor. Bartholomaeus Anglicus visar tydligt varifrån han hämtat sina fakta genom ett flitigt bruk av fraser som *ut dicit Isidorus* och *ut dicit Avicenna*. I den förteckning över *auctores* som finns i början av utgåvan från 1485 (Arg. 1485) delas källorna upp i *theologi* och *philosophi*. Bland de förstnämnda märks t.ex. Augustinus, Beda Venerabilis, Cyprianus, Hrabanus Maurus och Isidorus. Bland de ickekristna författarna (vilka är betydligt fler till antalet), finns t.ex. Aristoteles, Dioscorides, Platon och Hippokrates. Anmärkningsvärt många (Abumazar, Avicenna, Algazel, Hali medicus, Rafis m.fl.) är av arabiskt ursprung. Det säger sig dock självt att en källförteckning av detta slag måste betraktas med en viss försiktighet. Utan en närmare granskning är det omöjligt att säga om Bartholomaeus Anglicus verkligen konsulterat verk av alla dessa *auctores* eller om han ibland använt sig av mer eller mindre otillförlitliga kompilat eller pseudoversioner. Jag vågar inte heller ha någon uppfattning om vilka *auctores* som varit viktigast för verket som helhet.

6.5 Verkets spridning och användning

De proprietatibus rerum blev enormt spridd, en tidens bestseller.⁶⁵ Hans Meyer, som inventerat de manuskript av Bartholomaeus Anglicus verk som finns kvar idag, har funnit inte mindre än 188 manuskript som innehåller verket i dess helhet,⁶⁶ 66 som innehåller delar av verket⁶⁷ och 44 som innehåller bearbetade versioner.⁶⁸ Manuskripten finns och har funnits spridda över i princip hela Europa – England, Tyskland, Frankrike, Spanien, Italien, Polen, Skandinavien.⁶⁹ På universitetsbiblioteket i Uppsala finns ett fullständigt manuskript (Ms C

⁶⁵ Ribémont, *Editer l'encyclopédie de Barthélemy l'Anglais: Vers une édition bilingue du "De proprietatibus rerum"* <http://perso.wanadoo.fr/bernard.ribemont/ProjetDPR.htm> (1/3 2006)

⁶⁶ Meyer, H., *Die enzyklopädie des Bartholomäus Anglicus, Untersuchungen...* München, 2000 s. 41-119.

⁶⁷ Ibid. s. 127-137.

594, 1ra-211rb)⁷⁰ och flera fragment (Ms C 654 89r-98v, MsC 59, 154v).⁷¹ Även på Kungliga Biblioteket i Köpenhamn finns *De proprietatibus rerum* representerad (Ms Gl. kgl.S 213 fol., 1ra-395va).⁷² Verket har dessutom tryckts i inte mindre än 52 upplagor mellan 1470 och 1609.⁷³ Översättningar till folkspråken gjordes tidigt. Bland dessa kan nämnas John Trevistas översättning till engelska och Jean Corbechons översättning till franska, båda från sent 1300-tal.⁷⁴

De människor som under medeltiden läste *De proprietatibus rerum* på originalspråket hade – vilket knappast är förvånande – oftast kyrklig bakgrund. Encyklopedin fanns i ordensbibliotek, universitetsbibliotek och katedralskolor.⁷⁵ Verket spelade (tillsammans med andra encyklopedier) en viktig roll vid utarbetandet av predikningar, vilket inte minst visas av alla de ”moraliserande” versioner som växte fram. I dessa gavs de vanliga naturfenomen som beskrivs i encyklopedin en ”högre,” allegorisk innebörd.⁷⁶ Encyklopedins användningsområde var dock givetvis mycket vidare än så. *De proprietatibus rerum* användes som en ”universalbok” om skapelsen i dess helhet och som en uppslagsbok i modern mening, men också som en mer specialiserad kunskapskälla för t.ex. medicin, geografi och botanik.⁷⁷

Mellan encyklopedins tillkomstår vid mitten av 1200-talet och den sista utgåvan 1609 hann det gå mer än 350 år. Under denna tid fanns *De proprietatibus rerum* spridd över hela Europa, konsulterades, lästes och bearbetades. Det vore knappast alltför djärvt att påstå att Bartholomaeus Anglicus verk i mångt och mycket måste ha präglat den syn man under denna tid hade på världen.

7. MH 59 och *De proprietatibus rerum*

7.1 Förhållandet mellan MH 59 och encyklopedin som helhet

Som jag påpekade i föregående kapitel finns det ett mycket stort antal både manuskript och tryckta utgåvor av *De proprietatibus rerum*. De utgåvor jag haft tillgång till för detta arbete är

- 1) Arg. 1485, en inkunabel som finns på Universitetsbiblioteket, Lunds Universitet

⁶⁸ Ibid. s. 149-186.

⁶⁹ Ibid. s. 41-186.

⁷⁰ Ibid. s. 111.

⁷¹ Ibid. s. 129 och 131.

⁷² Ibid. s. 66.

⁷³ Ibid. s. 411.

⁷⁴ Ibid. s. 325-381.

⁷⁵ Ibid. s. 260-261.

⁷⁶ Twomey, M. *Towards a reception history of western medieval encyclopaedias in England before 1500* i *Pre-modern encyclopaedic texts, Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996* s. 343-346 och Meyer 2000 s. 281-324, 412.

⁷⁷ Meyer 2000 s. 261-280.

2) ett faksimiltryck av 1601 års utgåva.

3) Nürnberg 1492, ytterligare en inkunabel som finns på Universitetsbiblioteket, Lunds Universitet.

En modern, textkritisk utgåva är under arbete,⁷⁸ men finns ännu inte tillgänglig. Det finns ingenting som tyder på att Arg. 1485 eller Nürnbergupplagan skulle vara förlaga till MH 59:s andra del eller att det skulle finnas något direkt samband dem emellan. Eftersom det ändå är omöjligt att veta något om förlagorna har jag valt att genomgående jämföra MH 59 med Arg. 1485, den version jag hela tiden haft tillgång till.⁷⁹

Vid en jämförelse mellan Arg. 1485 och MH 59:s andra del har jag funnit följande:

- 1) MH 59 del 2 är, som jag tidigare nämnt, en avskrift av delar ur *De proprietatibus rerum* (bok XVI och XVII).
- 2) Den version som finns i MH 59 är starkt förkortad jämfört med Arg. 1485.
- 3) MH 59 tar inte alls upp lika många stenar, metaller och andra substanser som Arg. 1485.
- 4) De enskilda kapitlen om stenar etc. är i allmänhet mycket kortare i MH 59 än i Arg. 1485.

Den eller de personer som skrivit MH 59 kan ha haft en fullständig version (tryckt eller otryckt) som förlaga och gjort egna utdrag. Lika troligt är dock att manuskriptet är en avskrift av en redan förkortad eller ofullständig version.

7.2 Urvalet av stenar, metaller och andra substanser (bok XVI)

Arg. 1485 tar i bok XVI upp 104 stenar, metaller och andra substanser. Av dessa finns 37 med i MS 59. Nedan följer en uppräknig av de ämnen som finns med i bok XVI i Arg. 1495. De ämnen som även finns med i manuskriptet är understrukna och står i fetstil. Stavningen i Arg. 1485 har behållits oförändrad.

Arena	Ceraunius	<u>Margarita</u>	Siletites
<u>Argilla</u>	<u>Corallus</u>	<u>Magnes</u>	Stannum
<u>Alabastrum</u>	<u>Corneolus</u>	Melonites	Sulphur
<u>Aurum</u>	<u>Dionisius</u>	Memphitis	<u>Sal</u>
Auricalcum	Diadocus	Mirites	Topazius
<u>Auripigmentum</u>	Es	Medus	Turchosus
Argentum	Electrum	Merochites	Terra
<u>Argentum vivum</u>	<u>Echites</u>	Marmor	sigillata

⁷⁸ Se s. 16.

⁷⁹ Jag har jämfört Arg. 1485 med såväl faksimiltrycket som Nürnbergupplagan och funnit att de skillnader dem emellan som på något sätt har beröring med MH 59 är försumbara.

<u>Adamas</u>	Ematites	Nitrum	Tartarum
<u>Ametistus</u>	<u>Elitropia</u>	Noset	<u>Vitrum</u>
<u>Achates</u>	Enidros	Onichinus	Ydachites
<u>Asbeston</u>	Epistides	Optallius	Yerachites
<u>Absictus</u>	Exolicetos	Orites	Zimech
Alabandina	<u>Ferrum</u>	Petra	Zinguite
Agivites	<u>Ferrugo</u>	Penius	
Astrion	Gleba	Prassius	
Alectoria	Gemma	Pirites	
Asterites	<u>Gagates</u>	Pionites	
Amatides	<u>Galactiles</u>	<u>Panteron</u>	
<u>Bitumen</u>	Gelacia	Plumbum	
<u>Berillus</u>	<u>Geraticen</u>	Pulvis	
Calculus	<u>Iaspis</u>	Quirin	
Cos	<u>Iacintus</u>	Quandros	
<u>Calx</u>	Iris	Rabri	
Cementum	<u>Ienia</u>	Rostein	
Carbunculus	Kamen	<u>Saphirus</u>	
Crisoprassus	<u>Kabrates</u>	<u>Smaragdus</u>	
<u>Calcedonius</u>	<u>Kalcophanus</u>	Sardius	
<u>Crisolitus</u>	Ligurius	Sardonix	
Celidonium	Lipparia	Solis	
Cristallus			

Det är tydligt att den eller de som skrivit MS 59 haft tillgång till en version av bok XVI som sträcker sig hela vägen från A till Z (eller i alla fall från A till V). MH 59 tar dock med betydligt fler stenar som finns i början av den alfabetiska uppräkningsen än som finns i slutet. I övrigt är det svårt att se något speciellt system i urvalet. MH 59 har inte koncentrerat sig på ämnen av något speciellt slag, utan tar med både stenar, metaller och andra substanser. Man kan inte heller se någon tendens att i första hand ta upp ”vanliga” eller ”ovanliga” ämnen. *Argilla, ferrum, margarita, sal* och *vitrum* bör ha varit kända av alla, men så är knappast fallet med *Galactiles, Geraticen* och *Kabrates*.

7.3 Urvalet av växter (bok XVII)

Medan manuskriptet innehåller förhållandevis stora delar av bok XVI tar det bara upp tre växter ur bok XVII. Alla tre har namn som börjar på A. De växter som tagits med i manuskriptet är här understruken och står med fetstil.

Arbor	Arundo
Arbor aromatica	<u>Amomum</u>

Amigdalus

Anetum

Abies

(följs av många fler i Arg. 1485)

Aloa

Aloe

Det är omöjligt att veta vad det plötsliga avbrottet beror på. Kanske sträckte sig förlagan inte längre.

7.4 Urvalet i varje kapitel

Att MH 59 jämfört med Arg. 1485 ger en starkt förkortad version av *De proprietatibus rerum* märks inte bara i urvalet av ämnen. Också de enskilda kapitlen om varje ämne är förkortade, om än i varierande grad. Vissa kortare kapitel, t.ex. kapitlen om *kabrates* och *kalcophanus*, har tagits med i princip intakta. Kapitlet om *saphirus* är mycket långt, men MH 59 innehåller ändå en avskrift av mer än hälften. Av andra avsnitt, t.ex. kapitlen om *argilla*, *alabastrum* och *aurum*, har dock bara en bråkdel kommit med i MH 59. Det finns en svag tendens att ta med större delar av kapitlen om ädelstenar än av kapitlen om metaller och andra substanser.

I fråga om vissa ämnen återger MH 59 bara någon enstaka, avgränsad upplysning (t.ex. när det gäller *argilla*). Av andra kapitel, t.ex. det om *iacinctus*, har man skrivit av en mening här, en mening där. Skillnaderna mellan de olika kapitlen är mycket stora. Avsnittet om *berillus* är kanske inte mer typiskt än något annat, men kan ändå tjäna som en illustration av hur MH 59 förhåller sig till Arg. 1485. De avsnitt som finns med i MH 59 är understrukna och skrivna med fetstil. Stavningen i Arg. 1485 har behållits, men alla förkortningar har skrivits ut.

Berillus est lapis indicus, in viriditate similis smaragdo, sed cum pallore. Politur ab indis in sexangulas formas ut coloris hebetudo repercussu angulorum excitetur, aliter autem politus non habet fulgorem. Genera autem eius sunt decem, ut dicit Isidorus, capite de viridibus gemmis, ubi etiam statim subditur. Crisoberillus species scilicet est berilli, cuius pallida viriditas in aureum colorem respundet et hunc etiam India mittit nobis. Berilli **virtutes describit Dyascorides, dicens inter berillos qui magis pallet melior est. Virtus eius contra pericula hostium et contra lites. Invictum reddit et mitem. Ingenium bonum adhibet. Valet contra vicia epatis et contra suspiria et eructationes. Humidos oculos sanat. Manum gestantis exurit, si solis radio opponatur. Hominem magnificat et amorem coniungit coniugalem.**

Rent allmänt är det svårt att se ett system för vad som tagits med respektive ”strukits” i de olika kapitlen. Referenser till olika källor (ut dicit Isidorus etc.) får relativt ofta stryka på foten, men långt ifrån alltid. Eventuellt kan man (speciellt när det gäller metaller och andra substanser, men även i fråga om ädelstenar) se en tendens att hoppa över allmänna,

övergripande resonemang om kännetecken, förekomst etc. för att gå direkt på den praktiska nyttan, magisk eller medicinsk.

8. Utgivningsprinciper

- 1) Texten nedan återger den text som finns i MH 59. I den löpande texten ställs MH 59 hela tiden i förhållande till Arg. 1485. (...) i den löpande texten markerar att det i MH 59 saknas ett kortare stycke text (max tre ord) som finns med i Arg. 1485. De ord som inte finns med i MH 59 återges inom parentes i noterna (*ut dicit Isidorus*). (---) i den löpande texten markerar att det i MH 59 saknas ett längre stycke text (mer än tre ord) som finns med i Arg. 1485. Denna längre text återges *inte* i notapparaten.
- 2) Noterna tar upp 1) skillnader mellan MH 59 och Arg. 1485, 2) marginalanteckningar, oläsliga ord etc. i MH 59. Den text som MH 59 ställs i förhållande till är utan undantag texten i Arg. 1485.
- 3) Innehållsmässiga frågor tas inte upp i notapparaten. För ordförklaringar se kapitlet med samma namn (s. 40).
- 4) <...> i den löpande texten markerar att ett eller flera ord är oläsliga i MH 59.
- 5) <> kring ett ord eller en del av ett ord i den löpande texten markerar att ordet saknas/ är oläsligt i MS 59 och har supplerats av mig.
- 6) ? efter ett ord i den löpande texten markerar att läsningen av ett ord är osäker.
- 7) Alla förkortningar i texten till MH 59 har skrivits ut (Dyas – Dyascorides etc.)
- 8) Namnet på en sten, metall eller annan substans som i MH 59 givits ett eget avsnitt skrivs med fetstil första gången det förekommer (**Argilla** etc.)
- 9) *om.* i notapparaten markerar att ett eller flera ord som finns med i MH 59 inte står med i Arg. 1485.
- 10) *addo* i notapparaten markerar att jag lagt till ett eller flera ord.
- 11) *correx* i notapparaten anger att jag rättat ett uppenbart fel i MH 59 som stör förståelsen.
- 12) *suppl.* i notapparaten anger att jag supplerat något i texten.
- 13) Stavningen i MH 59 har bibehållits utan ändringar. Skillnader i stavning mellan MH 59 och Arg. 1485 anges i notapparaten,
- 14) Interpunktion samt användandet av stor och liten bokstav har anpassats till moderna principer.

9. MH 59 ff 2r-14r TEXT

<ff 2r>

<De l>apidib<us> et gemmis⁸⁰

Argilla (---) <est>⁸¹ frigiditate sua sanguinis restrictiva, (...) ⁸² dicit Constantinus. Argilla, si cum forti aceto fuerit distemperata, apposita fronti (...) ⁸³ temporibus prohibet sanguinem de naribus fluentem.

Alabastrum (---) quod dicitur et nicomar. Hic lapis dicitur valere ad victoriam optinendam.⁸⁴

Aurum (---) ut dicit Platon,⁸⁵ (---) virtutem habet confortativam et superfluitatum coadunatarum in corpore extersivam. Et ideo valet contra lepram et elephancie passionem. (...) ⁸⁶ Limatura⁸⁷ auri in cibo aut in potu sive in medicina a<d>⁸⁸ preservacionem⁸⁹ a lepra vel saltem ad eius occultacionem⁹⁰ valet, quare eius frequens usus ab ea preservat et occultat, ut dicit Avicenna. Item eadem limatura cum succo boraginis et osse de corde <...>⁹¹ cervi valet contra sincopim et cardiacam passionem. Item lamine auree candentis⁹² in vino extincte vinum faciunt utile contra vicia splenis et alias passiones multas et melancolicas.

Item ustura facta cum instrumento aureo meliorem⁹³ quam ex alia materia vel metallo <ff 2v> locum enim adustionis custodit immunem a fetore. Item pulvis cadimie auree oculis impositus maculas oculorum corrodit. (---)

Auripigmentum(---) ut dicit Platon, est calidum et siccum.⁹⁴ (---) Habet (...) ⁹⁵ virtutem dissolvendi, attrahendi et mundificandi, unde valet asmaticis et malum anhelitum habentibus ex humiditate, si inclinato capite fumus eius recipiatur. Ex auripigmento fit (...) ⁹⁶ unguentum

⁸⁰ Rubriken är skriven av en annan, senare, hand än resten av texten. En fuktfläck gör de första orden delvis oläsliga. Rubriken finns ej i Arg. 1485, där överskriften för boken om stenar (XVI) är "De lapidibus preciosis"

⁸¹ est *addo*, Arg 1485 *secuta*.

⁸² (ut)

⁸³ (et)

⁸⁴ Alabastrum quod dicitur et nicomar. Hic lapis dicitur valere ad victoriam optinendam] Hic lapis Dyascoride nicomar dicitur et dicit valere hunc lapidem ad victoriam optinendam

⁸⁵ ut dicit Platon] ut dicit *om.* (annan formulering).

⁸⁶ (utiliter emendandam)

⁸⁷ limatura *ex* limaturam *correx*i, Arg 1485 *secuta*.

⁸⁸ ad *ex* a *correx*i, Arg. 1485 *secuta*.

⁸⁹ preservacionem] preservationem

⁹⁰ occultacionem] occultationem

⁹¹ <...>] <...> *om.*

⁹² candentis] candentes

⁹³ meliorem] melior est

⁹⁴ ut dicit Platon est calidum et siccum] secundum Platon autem auripigmentum calidum est et siccum

⁹⁵ (autem)

⁹⁶ (psirocracium id est)

depilatorium, ut pili faciliter amoveantur, quando coquitur cum calce viva. Valet (...) ⁹⁷ contra serpiginem et impetiginem, si locus cum sapone et auripigmento leniter inungatur. Sed statim locus inunctus abluatur, quare, si unguentum tale ibi diu maneret, bonam carnem sicut et malam corroderet et excoriaret. (---) Ungues etiam deturpatos et deformes facit cadere, ut crescant meliores (...) ⁹⁸

Argentum vivum (---) ore acceptum vel auri immissum occidit membra perfodiendo, circa <ff 3r> quod periculum <m>axime ⁹⁹ valet lac caprinum in quantitate maxima epotatum cum continuo motu patientis. Ad idem (...) ¹⁰⁰ valet decoccio vini cum absinthio et ysopo. (---) Est autem ¹⁰¹ medicinale et multarum egritudinum curativum, nam eius scoria vel ¹⁰² spuma vulnera sanat atque replet et carnes superfluas in eis crescere non permittit, cicatricem inducit, sordes corporis mundificat, cauterium a fetore custodit, confortat fluxibilia membra et constringit. Ex contactu terre rubiginem contrahit, sed ex arene et salis confricatione colorem pristinum recipit et resumit.

Adamas est lapis indicus, parvus et indecorus, ferrugineum habens colorem et splendorem cristallinum. Numquam <...> ¹⁰³ ultra magnetudinem nuclei avellane est repertus. (---) Resolvitur cum sanguine hircino callido ¹⁰⁴, Isydorus dicit et Dyascorides. ¹⁰⁵ (---) Hic lapis (...) ¹⁰⁶ gemma reconsiliacionis dicitur et amoris, quare si mulier a viro suo fuerit digressa, per virtutem <ff 4v> adamantis in viri gratiam facilius revocatur. (---) Si verus adamas capiti dormientis mulieris supponatur, cautius scire poterit maritus eius an sit casta. Nam si fuerit casta, dormiendo amplecti cogitur vi lapidis maritum suum. Si vero fuerit infidelis, ab eo subito resilit et velut lapidis potencia illa indigna subito de lecto cadit. Virtus (...) ¹⁰⁷ huius lapidis est, (...) ¹⁰⁸ quod, cum in lacerto sinistro gestatur, valet contra hostes, contra infamiam, rixas et iurgia, contra incubos et fantasmata, contra varia sompnia ¹⁰⁹ et venena.

⁹⁷ (etiam)

⁹⁸ (ut dicit Platon)

⁹⁹ maxime ex axime supplevi, *Arg. 1485 secuta*. (Fuktfläck i manuskriptet)

¹⁰⁰ (specialiter)

¹⁰¹ autem] enim

¹⁰² vel] sive

¹⁰³ <...>] <...> om.

¹⁰⁴ resolvitur cum sanguine hircino callido] rupitur sanguine hircino calido

¹⁰⁵ Isydorus et Dyascorides] Isydorus dicit et Diascorides om.

¹⁰⁶ (secundum Dyascoridem)

¹⁰⁷ (etiam)

¹⁰⁸ (ut dicit Dyascorides)

¹⁰⁹ sompnia] somnia

Ametistus lapis est indicus, qui inter gemmas purpureas obtinet principatum. (...) ¹¹⁰ Est autem ametistus colore purpureo et violaceo permixtus, quasi rosa nitens et leniter fundens quasdam flammis ¹¹¹ et emittens. (...) ¹¹² Alterum eius genus descendit ad iacinctum non ex toto igneum sed ut <...> colorem habens. ¹¹³ <ff5r> (...) Purpureus nobilior est, (...) ¹¹⁴ aliis utilior, nam virtus eius contra ebrietatem est et facit vigilem et malam repellit cogitationem et bonum confert intellectum. (---)

Achates est gemma nigra <h> ¹¹⁵ abens albas venas. (---) Est et autem (...) ¹¹⁶ genus creticum (...) ¹¹⁷ cum venis ceruleis. Aliud genus est indicum varium cum guttis sanguineis. Primum (...) ¹¹⁸ genus (...) ¹¹⁹ dicitur ¹²⁰ valere magicis artibus. Nam ipsa tempestates convertunt, sistunt fluvia (flumina?) (...). ¹²¹ Idem etiam genus utile est (...) ¹²² ad regum formas et simulacra monstranda sompniorum. ¹²³ Creticum autem genus mutat pericula. Gratum facit et placentem et persuasorem et facundum et vires confert. Tercium genus scilicet indicum visum fovet, contra sitim prodest, contra venenum valet et accensio eius odorifera est. (...) ¹²⁴

Absictus est gemma nigra, ponderosa, distincta venis rubentibus. Hec calefacta igni septem diebus calorem tenet. (---)

Abeston ¹²⁵ ferrei coloris est lapis <...> extinguebit ¹²⁶ <ff 5v>

Bitumen (---) habet (...) ¹²⁷ virtutem attrahendi, consolidandi et consumendi et multum valet ad vulnera et ulcera consolidanda, si pulverizetur ¹²⁸ et sic vulnere super ponatur. (---) Valet

¹¹⁰ (ut dicit Isidorus)

¹¹¹ flammis] flamulas

¹¹² (Isidorus)

¹¹³ <...> colorem habens] vini colorem habens

¹¹⁴ (et)

¹¹⁵ habens ex abens *correx*, *Arg. 1485 secuta*.

¹¹⁶ (quoddam)

¹¹⁷ (ut dicit Dyascorides)

¹¹⁸ (enim)

¹¹⁹ (ut Isidorus dicit)

¹²⁰ dicitur] creditur

¹²¹ (sicut dicunt)

¹²² (secundum Dyascoridem)

¹²³ sompniorum] somniorum

¹²⁴ (ut dicit Dyascorides)

¹²⁵ Står i MH 59 i samma stycke som absictus, fastän abeston kommer före absictus i *Arg. 1485*.

¹²⁶ extinguebit] Abeston est lapis ferrei coloris, ab igne nomine fortitus, eo quod semel accensus numquam extinguitur.

¹²⁷ (autem)

¹²⁸ pulverizetur] pulverisetur

etiam ad passiones matricis spiritualia comprimentis, si ponatur super carbones et fumus eius, qui est fetidus, super os et nares contrahatur. Valet insuper fleumaticis, sompnolentis,¹²⁹ litargicis, quare fleuma de capite multum purgat (...) ¹³⁰.

Berillus est lapis indicus in viriditate similis smaragdo, sed cum pallore. (---) Eius virtutes¹³¹ describit Dyascorides, dicens: Inter berillos qui magis pallet melior est. Virtus eius contra pericula hostium et contra lites invictum reddit (...).¹³² Ingenium bonum adhibet. Valet contra vicia epatis et contra suspiria et eructaciones. Humidos oculos sanat. Manum gestantis exurit, si solis radio opponatur. Hominem magnificat et amorem coniungit coniugalem. <ff 6r>

Calx (---) secundum Platon calida est et sicca (...).¹³³ Que conmixta¹³⁴ cum oleo pustulas et vulnera putrida iuvat et insciciones¹³⁵ bene consolidat. Carnem superfluum corrodit, nec in vulnere crescere permittit. Calx viva cum auripigmento et aqua ad modum pultis decocta pilos cadere facit, quare suo acumine poros aperit (---)

Calcedonicus¹³⁶ raff¹³⁷ (---) Hic lapis perforatus et portatus¹³⁸ facit vincere causas et valet contra illusiones demonum et virtutes conservat (...).¹³⁹

Crissolitus (---) ut aurum lucens. (---) In auro positus et in sinistro lacerto gestatus dicitur terrere demones et fugare. Iuvat contra timores nocturnos et melancoliam minuit aut depellit et confortat intellectum. (---)

Corallus (---) Hunc dicunt magi¹⁴⁰ resistere contra fulmen. (---) Est (...) ¹⁴¹ duplex, scilicet¹⁴² albus et rufus. (---) Rufus maxime valet contra omnem fluxum sanguinis, contra

¹²⁹ sompnolentis] somnolentis

¹³⁰ (ut dicit Platon)

¹³¹ eius virtutes] Berilli virtutes

¹³² (et mitem)

¹³³ (in quarto gradu)

¹³⁴ conmixta] mixta

¹³⁵ insciciones] incisiones

¹³⁶ calcedonicus] calcedonius

¹³⁷ Ordet raff är tydligt skrivet, men obegripligt. Ordet ”rav” finns i svenskan och danskan men betecknar där bärnsten, en sten som det knappast kan röra sig om här.

¹³⁸ portatus ex portans correxi, *Arg. 1485 secuta*.

¹³⁹ (ut dicit Dyascorides)

¹⁴⁰ hunc dicunt magi] hunc magi dicunt

¹⁴¹ (autem)

¹⁴² scilicet] scilicet *om*.

epylenciam¹⁴³, contra dyabolica¹⁴⁴ et varia monstra. Multiplicat fructus et expedit fines et principia negociorum. <ff 6v>

Corneolus lapis est rufus et obscurus, (---) qui in collo suspensus vel in digito portatus in disceptando surgentes mitigat iras. Sanguinis ex membro sistit (...) ¹⁴⁵

Dyonisius¹⁴⁶ lapis est niger vel fuscus, rubentibus venis sparsus. Vocatur autem ita quod si aqua mixtus (---) ebrietati resistit. (---)

Echites (---) lapis colore puniceo (---) Unde et bini semper in nidis aquilarum inveniuntur, quare¹⁴⁷ sine his non potest parere aquila, et ideo (...) ¹⁴⁸ istos servat in nido suo. Horum masculus durus est et similis galle et subruntilans, femineus vero mollis est et hi lapilli¹⁴⁹ alligati parienti faciunt partus celeritatem et etiam faciunt aliquando abortiri, si nimis diu ibi dimittunt, et aliquid excidit vulve, nisi cito a parturientibus auferantur (---) Hic etiam lapis more pregnantis alium lapidem in se tenet clausum (---). Eius virtus est conservare sobrietatem, divicias auget et amorem et facit <ff 7r> victorem et favorabilem et caducorum prohibet casum. Si de veneni fraude quis suspectus fuerit, si reus fuerit, hic lapis sub cibo eius positus cibum deglutire non permittit, quod si lapis subtractus fuerit, cibum deglutire non tardabit.

Elitropia (---) manifestat incantatorum stulticia<m>¹⁵⁰.

Ferrum (---) ex sanguinis contactu citissime rubiginem contrahit et dum eius substanciam intraverit¹⁵¹ vix recedit. (---) Cum ferro magnes concordiam habet, unde et magnes ipsum attrahit et ipsum attractum etiam mediatore vase argenteo vel <...> ¹⁵²eneo ipsum sequitur eique subicitur et obedit. Ex<emplum: Si>¹⁵³ ferrum bene politum alumine vel aceto linitum fuerit, simillimum fit eri. Rubigine carebit politum ferrum, si cerusa vel medulla cervina fuerit

¹⁴³ epylenciam] epilenciam

¹⁴⁴ dyabolica] diabolica

¹⁴⁵ sanguinis ex membro sistit] sanguinis ex membro sistit quemcumque fluorem

¹⁴⁶ Dyonisius] Dionisius

¹⁴⁷ quare] nec

¹⁴⁸ (aquila)

¹⁴⁹ et hi lapilli] et hi lapilli *ser ut att vara överstruket*

¹⁵⁰ stulticiam ex stulticia *correx*, *Arg 1485 secuta*.

¹⁵¹ intraverit] subintraverit

¹⁵² <...>] <...> om. Kan ev. stå *eri*, *överstruket*.

¹⁵³ ex<emplum si>] si

perlinitum (...) ¹⁵⁴. Ferrum candens, si in vino vel in lacte sepius extinctum <ff 7v> fuerit, ipsum vinum splenicis et aliis morbidis medicare facit. (---)

Ferrugo est limatura ferri. Sicut squama est illud quod evolat ex? percussione ferri (...) ¹⁵⁵ habet virtutem siccandi et attenuandi et ideo valet contra opilacionem splenis. Vomitus tamen potenter excitat in tantum quod aliquando ducit ad mortem, nisi pulvere adamantis vel aqua in qua per noctem iacuerit eius violentia reprimatur. Contra emorroidas dicitur esse pulvis eius optimus. Dicenteriam, ¹⁵⁶ id est fluxum ventris, stringit.

Gagates est lapis rudis et tamen preciosus, qui primo in Sicilia et Gagante flumine est repertus. (---) Est autem duplex, scilicet glaucus et niger. Niger autem est planus, levis et facile cum bustibilis ¹⁵⁷ igni appositus, fere sicut thus. Incensus autem odore suo serpentes fugat, demoniacos prodit. Et demonibus contrarius esse putatur. Virginitatem prodit, quare aqua eius bibita, si bibens est virgo, non urinabit, si non est virgo, statim urinam emittet etiam contra voluntatem, ut dicit Dioscorides. Et sic virginitas per lapidem experitur (...). ¹⁵⁸ Item lapis idem ¹⁵⁹ tam niger quam glaucus attritu digitorum calefactus paleas leves sibi appositas attrahere consuevit. Potus autem confert idropicis, ¹⁶⁰ quare nocivum consumit humorem. Et dicitur confortare epar, sua forsitan siccitate et etiam occulta qualitate. Item pulvis eius appositus dentes roborat debiles et lacsatos confirmat. Item multum dicitur valere contra fantasmata et nocturnas demonum vexaciones. Item (...) ¹⁶¹ suffumigacio provocat menstrua, quando casu aliquo sunt ablata. Item dicitur cedare ¹⁶² dolores ventris, quando stomachus patitur casu aliquo subversionem. Item vincit prestigias et carmina dura resolvit (---). Item valde accelerat partum et adiuvat parientem (---) Unde, si lapis tam grossus et rudis <ff 8r> tam mirabilia operat, nullius propter exteriorem faciem vilipendendus est, quare diu virtus latens interius ignoratur. (---) In aqua accenditur, extinguitur vero in oleo, quod est mirum.

¹⁵⁴ (Isidorus)

¹⁵⁵ (et)

¹⁵⁶ dicenteriam] dissenteriam

¹⁵⁷ cum bustibilis] combustibilis

¹⁵⁸ (ut dicunt autores)

¹⁵⁹ item lapis idem] item idem lapis

¹⁶⁰ idropicis] ydropicis

¹⁶¹ (eius)

¹⁶² cedare] sedare

Galactiles est lapis colore cinereus, gustus¹⁶³ suavis, qui, si attritus fuerit, quoddam lacteum de se emittit (...).¹⁶⁴ Hic lapis in ore clausus turbat mentem. Circumdatus collo ubera lacte replet. Alligatus femori dat faciles partus. Mixtus aqua et sale, si circumspargatur ovili, oves replentur lacte et scabies fugatur ab eis (...).¹⁶⁵

Geraticen lapis est niger, sed superat virtute colorem. Quo prius abluto si quis gestaverit ore dicere mox poterit quod de se cogitat alter. (---) Sicque probatur virtus eius. Nam si inunctum fuerit corpus alicuius melle et muscis expositum, relinquunt eum musce, si presens fuerit iste lapis. Sed si lapidem subtraxerit, sugent corpus eius (...).¹⁶⁶

Jaspis est gemma viridis, smaragdo similis, sed crassi coloris simpliciter est. Eius species sunt XVII (...).¹⁶⁷ Nam jas¹⁶⁸ viride pinnasin gemma dicitur. Quamvis autem eius color praecipuus fit (sit?) viridis, tamen multos habet alios intermixtos. Eius virtus est reprimere febres et ydropisim in his qui gestant ipsum caste. Iuvat etiam parturientem. Fugat fantasmata et inter pericula facit hominem <ff 8v> tutum. Interiorem refrigerat ardorem. Fluentem compescit sanguinem et sudorem. Luxuriam cohibet et impedit conceptum. Menstrua constringit et emorroides. Si pulverisetur, datus cum lacte ulcera inveterata sanat. Sordes oculorum purgat et visum accuit et confortat. Maleficiis et incancatoribus¹⁶⁹ resistit. Efficacior est in argento quam in auro. In capite aspidis invenitur lapillus jaspidi¹⁷⁰ similis, qui mire creditur esse efficacie et virtutis. (---)

Jacinctus (---) Optimus est qui nec nimis clarus nec etiam nimis est obscurus. (...),¹⁷¹ sed ex utriusque temperamento mediocriter est refulgens. (---) Et sunt tres species, nam sunt granati, citrini et veneti. Sed inter istos granati, id est blavii, sunt meliores. Iste lapis mirabilis est, qui aeri maxime se conformat, ut (...).¹⁷² nubilo sit nubilus et in sereno sit serenus. Istius lapidis (...).¹⁷³ virtus singularis secundum autores quod confert leticiam (...).¹⁷⁴ contrariatur

¹⁶³ gustus] gustu

¹⁶⁴ (ut dicit Isidorus)

¹⁶⁵ (ut dicit Dyascorides)

¹⁶⁶ (et corrumpent)

¹⁶⁷ (ut dicit Isidorus)

¹⁶⁸ Förmodligen från grekiskans ιαζ (jfr. 1601 års utg.)

¹⁶⁹ incancatoribus] incantatoribus

¹⁷⁰ jaspidi] iaspidi

¹⁷¹ (vel obtusus)

¹⁷² (in)

¹⁷³ (est)

¹⁷⁴ (et)

melancolice qualitati (---) Confortative cuncti virtutis habentur, tristitiamque fugant et vanas suspiciones. Resistit etiam diversis pestilenciis qui¹⁷⁵ solent in aeri¹⁷⁶ sepius generari. Vigorem etiam dat mem <ff9r> br<is> <et> <ve>¹⁷⁷ getat vel confortat nervos (...) ¹⁷⁸ dulcem et salutiferum dat saporem (...) ¹⁷⁹ Dyascorides, maxime si similis est saphiro. (---) Talis iacinctus veneno obviat et toxico contrariatur (...).¹⁸⁰ Ei etiam (...) ¹⁸¹ assimilatur herba eiusdem nominis in colore et in multis est ei par, quamvis non per omnia in valore (...).¹⁸²

Jenia est gemma que in oculis hiene bestie invenitur. Que si sub lingua hominis subdita fuerit ipsum dicunt predicere plurima iam futura (---).

Kabrate¹⁸³ est lapis translucidus cristallus¹⁸⁴ similis (...) ¹⁸⁵ creditur dare eloquentiam, honorem et gratiam et defendit a noxiis et venenosis et curat tumorem epatis et splenis (...).¹⁸⁶

Kalchophanus¹⁸⁷ est niger lapillus, colore depictus, qui gestatus in ore dicitur clarificare vocem et defendere a raucedine fauces (---).

Margarita (---) Hec¹⁸⁸ sunt (...) ¹⁸⁹ eligende que sunt albe et clare, speculares et rotunde. Habent autem virtutem confortativam vel a tota specie, ut dicunt quidam, vel quare specialitate <ff 9v> quadam sperguntur membra a superfluis <humori>bus¹⁹⁰ eo quod constringendo et cohantando¹⁹¹ confortant. Valent contra cardiacam passionem¹⁹² et syncopim¹⁹³ cordis et contra debilitatem que provenit ex fluxu medicine. Valet¹⁹⁴ eciam contra fluxum sanguinis et fluxum ventris (---).

¹⁷⁵ qui] quae

¹⁷⁶ aeri] aere

¹⁷⁷ memb<ris> <et> <ve>getat *suppl., Arg. 1485 secuta.*

¹⁷⁸ (et)

¹⁷⁹ (ut dicit)

¹⁸⁰ (Dyascorides)

¹⁸¹ (quaedam)

¹⁸² (sicut dicit Isidorus)

¹⁸³ kabrate] kabrates

¹⁸⁴ cristallus] cristallo

¹⁸⁵ (qui)

¹⁸⁶ (ut dicit Dyascorides)

¹⁸⁷ kalchophanus] kalcophanus

¹⁸⁸ haec] *om.*

¹⁸⁹ (autem)

¹⁹⁰ <humori>bus *suppl., Arg. 1485 secuta.*

¹⁹¹ cohantando] coartando

¹⁹² passionem] *om.*

¹⁹³ syncopim] sincopim

¹⁹⁴ valet] valent

Magnes lapis (---) Cuius tanta vis est, ut dicit Augustinus, quod si quis eundem magnetem tenuerit sub vase aureo vel eneo <...>¹⁹⁵ ferrumque desuper posuerit, ex motu lapidis subtus ferrum desuper movebitur. (---) Lapis iste¹⁹⁶ aliquando uno angulo ferrum trahit et in alio a se repellit. (---) Item cum mulsa curat ydropisim et splenem, allopiciam et arsuram. Pulvis eius aspersus per quattuor angulos domus super carbones existentibus in domo videbitur subito domus ruere ex vertigine cerebri et commocione¹⁹⁷. (---) Pulvis (...) ¹⁹⁸ magnetis in quantitate duorum dragmatum cum succo feniculi valet contra ydropisim et splenem et allopiciam. <ff 10r> (---)

Panteron lapis est multorum colorum sparsorum et pariter distinctorum. (---) Hic facit hominem audacem <...>? (...) ¹⁹⁹ illo die quando videtur mane oriente sole (---).

Saphirus est gemma cerulea celo sereno in colore simillimam²⁰⁰ (---) Alia est species saphiri, que sirtites vocatur,²⁰¹ que iuxta Sirtes inter arenas (...) ²⁰² libici invenitur. (---) Saphirus itaque secundum Dyascoridem habet virtutem discordiarum reconsiliativam.²⁰³ Multum etiam valet (...) ²⁰⁴ ad pacem reformandam. Item habet virtutem caloris innaturalis repressivam. Unde (...) ²⁰⁵ dicitur in lapidario: Corporis ardorem refrigerat interiorum. Nam in febribus multum caumaticis et incensivis refrigerium prebet (...), ²⁰⁶ si iuxta venas cordis pulsabiles suspendatur. (---) Etiam²⁰⁷ valet contra periodicas febres tempore accessionis. Item virtutem habet confortativam, cordis letificativam et ideo dicitur valere contra cardiacam passionem²⁰⁸ et quamlibet passionem melancolicam. Unde et cardiacum et dyaforeticum fluorem reprimat et

¹⁹⁵ <...>] <...> *om.*

¹⁹⁶ lapis iste] *om.*

¹⁹⁷ commocione] commotione

¹⁹⁸ (etiam)

¹⁹⁹ audacem] audacem et invictum

²⁰⁰ simillimam] simillima

²⁰¹ vocatur] dicitur

²⁰² (mari)

²⁰³ reconsiliativam] reconciliativam

²⁰⁴ (ut dicitur)

²⁰⁵ (de saphiro)

²⁰⁶ (saphirus)

²⁰⁷ etiam] etiam *om.*

²⁰⁸ passionem] passionem *om.*

sudorem (---). Unde usque et²⁰⁹ sudorem stringit²¹⁰ nimio torrente fluente <ff 10v> (...) ²¹¹. Item habet (...) ²¹² fluxus sanguinis restrictivam. Unde et saphirus orientalis, si temporibus apponatur, solet restringere sanguinem de naribus profluentem. Item habet virtutem ²¹³ singularem tumoris et inflature sedativam. Certum enim est quod apostematum reprimit inflaturam, si in principio collectionis nocive citius apponatur. Item valet contra antracen, nam virtutem habet malicie et venenositatis antracis expulsivam. Eius enim furiositatem reprimit et expellit ne eius malicia spiritus inficiat. Ipsius fumus ad cor ascendere non permittit (...). ²¹⁴ Item vim habet veneno contrariam et ipsius penitus exstingtivam ²¹⁵ (...) ²¹⁶ Et si araneam intra pixidem posueris et si ²¹⁷ unum saphirum indicum sive alium super pixidis orificium aliquantulum diu retinueris, aranea eius virtute victa quasi? subito morietur. (---) Item habet vim visus conservativam et sordium oculorum sive gravamine purgativam, unde scriptum est: Tollit ex oculis sordes, de fronte dolorem. (---) Item tante auctoritatis ²¹⁸ fuit lapis iste apud veteres, quod etiam apud deum non modicum putaverunt valere, unde et Appollini fuit singulariter consecratus, <ff 11r> quare, cum gentiles pro responsis Appollinem sacrificiorum tempore consuluerunt, certificari citius putaverunt, si saphirum tunc in praesentia haberent, ut dicit Dyascorides. Et hoc tangitur in lapidario, ubi dicitur: Et plus quam reliquas amat hanc ydromancia gemmas, ut divina queant per eam responsa mereri. Item hunc lapidem singulariter magi ²¹⁹ diligunt, quare secundum eorum opinionem per ipsius virtutem quedam mirabilia operari possunt. Et hoc tangitur in lapidario (...): ²²⁰ Hic lapis, ut perhibent, educere carcere vinctos. ²²¹ Obstruasque fores et vincula tacta resolvit. Hec et multa alia de singulari virtute saphiri ab auctoribus ²²² sunt conscripta. Et in hoc generaliter omnes consentiunt, quod saphirus est gemma amatrix castitatis, et ideo, ne eius effectus per immundiciam portantis alioquo modo impediatur, oportet ut ille, qui eam portat, caste vivat iuxta illud. Sicque qui gestat eum castissimus esse iubetur. Item dicitur in lapidario quod tollit invidiam et expellit

²⁰⁹ unde usque et] unde usque et *om.*

²¹⁰ stringit] *ex* reprimit *corr.* (*reprimit* är överstr.)

²¹¹ (Item dicit Dyascorides)

²¹² (virtutem)

²¹³ Item habet virtutem] Item virtutem habet

²¹⁴ (ut dicit Dyascorides)

²¹⁵ exstingtivam] extinctivam

²¹⁶ (unde)

²¹⁷ si] *si om.*

²¹⁸ auctoritatis] autoritatis

²¹⁹ singulariter magi] magi singulariter

²²⁰ (ubi dicitur)

²²¹ usu *in marg.*

²²² auctoribus] autoribus

timorem et facit audacem et victorem. Firmat in bonis animum < ff 11v> et mitem facit et humilem et benignum, quae omnia puto esse dicta dispositive (...) ²²³ quam effective. (---)

Smaragdus (---) eius viror ²²⁴ in sole aliquo modo obumbratur. Sculpensium ²²⁵ oculis nulla graciosior refeccio ²²⁶ est. Cuius corpus (---) politum <...> ²²⁷ ad modum speculi ymagines ²²⁸ reddit. (---) Habet tercio ex nature dono virtutis beneficium diversarum infirmitatum curativum. Nam secundum Dyascoridem (...) ²²⁹ hic auget opes et in causis dat persuasoria verba. Collo vero suspensus curat enutriteum et morbum caducum. Visum conservat debilem et confortat. Lascivos motus compescit. Reddit memoriam. Valet etiam contra illusiones et fantasmata demonum. Tempestates sedat. Sanguinem sistit et dicitur his valere, qui solent divinare de futuris. (---)

<Sal> ²³⁰ (...) Avicenna. Sal generaliter habet virtutem dissolvendi, mundificandi putridos humores et consumendi. Item habet virtutem ²³¹ ventositatem extenuandi et divertendi, maxime si pulverisatum et coctum calidum super stomachi orificum saccelletur. <ff 12r> Item habet vim ²³² humiditatis naturalis in corpore coadunandi et conservandi et innaturalis resolvendi et abstergendi. Et ideo aqua salinativa tumores et inflaciones etiam ydropicas solvit (...). ²³³ Item virtutem habet carnes putridas corrodendi et maxime quando est exustum, quare tunc maxime resistit putrefacione et mayorem ²³⁴ habet vim in desiccando et in mundando et ad interiora penetrando (...). ²³⁵ Item potenciam ²³⁶ habet ventrem remolliendo ²³⁷ et superflua educendi, et maxime salgemma, quod sic dicitur quare ²³⁸ clarum est sicut gemma. In mordicando enim intestina mirabiliter cooperatur ut resolvantur indurata et superflua expellantur. Et hoci dem facit tam amoniacum quam commune. Item (...) ²³⁹ habet sal

²²³ (potius)

²²⁴ eius viror] nec eius viror (förändrar hela sammanhanget)

²²⁵ sculpensium] sculpentium

²²⁶ graciosior refeccio] gratiosior refectio

²²⁷ <...>] <...> om.

²²⁸ ymagines] imagines

²²⁹ (et lapidarium)

²³⁰ sale in marg.

²³¹ habet virtutem] virtutem habet

²³² habet vim] vim habet

²³³ (ut dicit idem)

²³⁴ mayorem] maiorem

²³⁵ (ut dicit idem)

²³⁶ potenciam] potentiam

²³⁷ remolliendo] remolliendi

²³⁸ quare] quia

²³⁹ (virtutem)

venenosis resistendi humoribus²⁴⁰ et ideo cum melle et vuis passis, alias mica panis, sal coniunctum sanat carbunculum seu antracen (...).²⁴¹ Item virtutem habet removendi maculas faciei, si cum aqua et camphora distemperetur et inde facies liniatur. Item vim habet pruriginem et serpiginem de corpore abstergendi et removendi, potissime si cum sapone misceatur. Item virtutem habet sanandi <ff 12v> venenosus morsus et puncturas reptilum et scorpionum, si cum melle et nucibus et aliis quibusdam componatur (---).

Vitrum (---) est²⁴² specialiter purum et perspicuum, luci pervium, ymaginum²⁴³ et umbrarum representativum, ductile (---) Et etiam pulvis eius²⁴⁴ mundificat dentes et in oculis delet albigines. Convenit etiam valde lapidi vesice et renum quando bibitur cum vino (---).

De herbis et arboribus²⁴⁵

De aloe (---) Caballinum autem aloe nigrum est et obscurum et feculentam habet substantiam et amarissimum saporem et horribilissimum odorem. Sophisticatur autem (...) ²⁴⁶ ita ut videatur epaticum vel citrineum cum pulvere croci et aceto, si decies in illo intingatur et desiccet, et tunc innovatur eius color et odor ut citrinum vel epaticum vedeatur.²⁴⁷ Discernitur tamen, quare cum frangitur et digitis confricatur statim fetidissimum sentitur et amarissimum invenitur. (---) Aloe quanto de sua natura est minus amarum et minus fetidum est magis laudabile. (---) Nam flegma, cole<ff 13r>ram et melancoliam mundificat atque purgat. Membra nervosa confortat. Stomachum a viscosis humoribus et nocivis evacuat. Caput a dolore relevat, quoniam fumositas stomachi caput gravat. Visum clarificat. Splenem et epar deopilat, menstrua provocat. In corpore discolorato bonum colorem generat. Ab ydrope²⁴⁸ corpus preservat et in principio curat. Pulvis eius cum melle datus lumbricos, id est vermes ventris, necat. (---) Putredinem oris et ginginarum mundat (---) et desiccet. Amarum est ori, sed dulce stomacho. Stomachum enim in frigidatum et debilitatum confortat et digestionem adiuvat et procurat. (---)

²⁴⁰ venenosis resistendi humoribus] venenosis humoribus resistendi

²⁴¹ (ut dicit Avicenna)

²⁴² est] est *om.*

²⁴³ ymaginum] imaginum

²⁴⁴ et etiam pulvis eius] pulvis etiam eius

²⁴⁵ Denna rubrik är ej den samma i Arg. 1485. Rubriken till Liber XVII är där ”De arboribus et herbis et earum proprietatibus”

²⁴⁶ (caballinum)

²⁴⁷ vedeatur] videatur

²⁴⁸ ydrope] idrope

Amomum (---) est herba odorifera (...) ²⁴⁹ et est coloris subrufi, folia habens coniuncta et semina copiosa habens ad modum viole, florem album. Est amomi triplex species, quoddam enim est armenicum, et illud ceteris est nobilium, fulvi quidem coloris, sed odoris optimi et virtutis maxime ac valoris. Aliud est, quod crescit <ff 13v> in locis humidis et (...) ²⁵⁰ lene tactu saporem exprimens atque gerens. Tercium vocatur ponticum, rusum non longum. Est autem eligendum quod est recens et album, semine plenum, <super> ²⁵¹ virgas purpureas expassum maxime odoriferum et ponderosum, quod masticatum quodam acumine mordet linguam.

(---) Omne amomum habet (...) ²⁵² virtutem calefaciendi et etiam desiccandi, ictibus scorpionum occurrendi, sua decoctione in aqua oculos fovendi et a suis doloribus relevandi. Habet (...) ²⁵³ dolorem viscerum sedandi et ventositatem extenuandi et menstrua provocandi. Cuius elixatura sive decoctio sumpta habet virtutem freneticis subveniendi, epaticos adiuvari et etiam podagricis succurrendi. In omnibus siquidem (...) ²⁵⁴ antidotis et receptionibus et medicinis solet amomum sepius adhiberi, quamvis loco ipsius multi aliam herbam amonidem, scilicet ei quidem in colore similem, sed in odore et in virtute penitus disparem, apponere sunt consueti <ff 14r> (...) ²⁵⁵

Anetum (---) cuius radix adhuc viridis alicuius est valoris, sed desiccata nullius (...) ²⁵⁶ Habet virtutem diureticam, calidam scilicet et apertivam et compactorum dicisivam, ventositatis et inflationis extenuativam et torsionis ventris et viscerum mitigativam. Item virtutem habet calculi confractivam, menstruorum provocativam et meatuum urinalium apertivam, singultus et plenitudine amputativam, sompni ²⁵⁷ provocativam, durarum collectionum in corpore resolutivam, si coctum cum oleo per emplastri modum apostemati apponatur. Item flos eius cum vino coctus dolorem capitis aufert, si inde caput fomentetur. Item cinis eius vulve stillanti appositus ipsam reprimit et desiccatur. Item decoctum anetum cum oleo rigorem nervorum laxat. Multis etiam aliis subvenit passionibus.

²⁴⁹ (ut dicit Dyascorides)

²⁵⁰ (aquosis et)

²⁵¹ super addo, Arg. 1485 secuta.

²⁵² (secundum eosdem autores)

²⁵³ (virtutem)

²⁵⁴ (nobilibus)

²⁵⁵ (ut dicit Avicenna)

²⁵⁶ (ut dicit idem)

²⁵⁷ sompni] somni

10 Personförteckning

10:1 Principer för personförteckningen

De personer som tas upp i personförteckningen är (med undantag av Marbodius, se nedan) de personer som anges som källor i den text jag givit ut. De sidhänvisningar som står med kursiv stil sist i varje artikel i personförteckningen anger den/de sidor i denna uppsats där det aktuella personnamnet förekommer.

10: 2 Alfabetisk personförteckning

- Augustinus Aurelius Augustinus (354-430), kyrkofader. Fastän Augustinus omnämns som källa är det knappast troligt att det verkligen är från honom som Bartholomaeus hämtat sina uppgifter. Sökningar i Augustinuskonkordanser har inte givit någon ledning i fråga om de passager där Bartholomaeus hänvisar till Augustinus.²⁵⁸ S. 34.
- Avicenna Abu Ali el-Husain Ibn Abdullah Ibn Sina (980-1037), persisk läkare och filosof. Avicenna var en mycket produktiv författare som förutom sitt mest kända verk, *Canon medicinae*, skrev kommentarer till Aristoteles och två stora encyklopedier. Stora delar av Avicennas verk översattes till latin redan på 1100-talet.²⁵⁹ S. 26, 36, 37.
- Constantinus Constantinus Africanus (1020?-1087), översättare av arabiska skrifter till latin. Mycket lite är känt om Constantinus liv förutom att han föddes i Karthago eller på Sicilien och att han efter ett kringflackande liv slutade sina dagar som benediktinermunk i klostret på Monte Cassino. Constantinus gjorde en mycket viktig insats som kulturspridare genom sina översättningar av arabiska verk inom främst medicin.²⁶⁰ S. 26.
- Dioscorides Pedianus Dioscorides (1:a århundradet e.Kr.), grekisk läkare och botanist. Dioscorides är mest känd för sitt farmakologiska verk *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς* (lat. titel *Materia medica*) som fick stor spridning under senantik och medeltid.²⁶¹ Många av de

²⁵⁸ Jag vill tacka professor Anders Piltz som varit mig till ovärderlig hjälp genom att gå igenom Augustinuskonkordanser.

²⁵⁹ Catholic encyclopaedia <http://www.newadvent.org/cathen/02157a.htm> (23/3 2006)

²⁶⁰ Encyclopaedia Britannica, Chicago 1964.

²⁶¹ Scarborough, J. i Dioscorides *De materia medica*, translated by Lily Y. Beck (Altertumswissenschaftliche Texte und Studien, band 38) Hildesheim 2005 s. xv-xxi

	upplysningar Bartholomaeus säger sig ha hämtat från Dioscorides går inte att återfinna i <i>Materia medica</i> . Det är därför sannolikt att Bartholomaeus använde sig av en pseudo-Dioscorides eller av någon annan författares kommentarer till Dioscorides. S. 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36.
Isidorus	Isidorus Hispalensis, (560?-636), spansk biskop och författare. Isidorus är mest känd för sin mycket spridda encyclopedi <i>Etymologiae</i> .
Marbodus	Marbodus Redonensis (1035?-1123), biskop från Rennes i nuvarande Frankrike. Marbodus är mest känd som författare till <i>De lapidibus</i> , ett omfattande lapidarium på hexameter som fick mycket stor spridning under medeltiden. ²⁶² Marbodus nämns aldrig vid namn av Bartholomaeus, men citeras ibland med formuleringar som <i>ut dicitur in lapidario</i> . Denna typ av formuleringar förekommer på s. 34, 35, 36.
Platon	(427-347 f.Kr.), grekisk filosof. Fastän Platon omnämns som källa är det knappast troligt att det verkligen är från honom som Bartholomaeus hämtat sina uppgifter. Sökningar i Platonkonkordanser har inte givit någon ledning i fråga om de passager där Bartholomaeus hänvisar till Platon. ²⁶³ S. 26, 27, 29.

11 Ordförklaringar

11:1 Principer för ordförklaringarna

Ordförklaringarna nedan tar upp dels de stenar, växter och substanser som finns upptagna under egen rubrik i den text jag givit ut, dels andra ”svåra” eller ovanliga ord som förekommer i denna del av manuskriptet. Ordförklaringarna gör inte anspråk på att ge en utförlig kommentar, utan är bara avsedda som en liten hjälp vid textläsningen. Flera av de stenar Bartholomaeus beskriver är mycket svåra att identifiera. Eftersom det ofta rör sig om stenar som även beskrivs av Marbodus Redonensis har jag ofta tagit hjälp av J. Riddles kommentar till utgåvan av Marbodus lapidarium.

²⁶² Riddle, J. 1977 s. 1-8.

²⁶³ Jag vill även här tacka professor Anders Piltz.

För att ge läsaren tillfälle att jämföra Bartholomaeus beskrivning av de 37 stenarna och substanserna med andra beskrivningar av samma ämnen anger jag där så är möjligt de ställen hos Isidorus, Dioscorides och Marbodus (som alla är källor till Bartholomaeus) där dessa ämnen omnämns. På grund av svårigheten att få tag på textutgåvor har jag inte haft möjlighet att göra på samma sätt beträffande Constantinus Africanus och Avicenna.

De sidhänvisningar som står med kursiv stil sist i varje artikel i ordförklaringarna anger den/de sidor i denna uppsats där det aktuella ordet förekommer.

11:2 Förkortningar

För att inte tynga ordförklaringarna med alltför många noter har jag valt att här ange referenser i form av förkortningar inom parentes.

- C. Corneliuson, J. *Växternas namn* Stockholm 2003
EB *Encyclopaedia Britannica* Chicago 1964
L. Lindgren, J. *Läkemedelsnamn: Ordförklaring och historik* Stockholm 1986
NF. *Nordisk Familjebok, uggleupplagan*, Stockholm 1904-1926
OLD *Oxford Latin Dictionary* Oxford 2004
R. Riddle, J. *Marbode of Rennes De lapidibus* Wiesbaden 1977

11:3 Alfabetisk lista med ordförklaringar

- Abeston Förmodligen asbest eller amiant, ett mineral som är mycket motståndskraftigt mot eld. Eventuellt kan man här ha förväxlat egenskapen oförbrännlig med osläcklig. (L. I 24) *Abeston* (eller *asbestos*) omnämns av Isidorus (XVI 4:4), Dioscorides (V 138) och Marbodus (sten nr. XXXIII). S. 28.
- Absictus Osäker tolkning. Det kan röra sig om ett slags kol eller antracit (R. s. 85). *Absictus* omnämns av Isidorus (XVI 11:2) och Marbodus (sten nr. LII). S. 28.
- Absinthium Malört, *Artemisia absinthium*. (L. II s. 97-98). S. 27.
- Achates Agat, en halvädalsten, Agaten förekommer i flera olika färgställningar och kännetecknas av sina strimmor och sin oregelbundna teckning. Strimmorna och banden kan med lite fantasi tolkas som ”bilder” (R. s. 37). Agaten har ofta använts vid tillverkning av kaméer, då man utnyttjat stenens strimmighet vid

	skärningen. <i>Acates</i> omnämns av Isidorus (XIV 6:34, XVI 11.2) och Marbodus (sten nr. II). <i>S.</i> 28.
Acetum	Ättika (L. I s.45). Det skulle också kunna röra sig om vinäger. <i>S.</i> 26, 30, 37.
Adamas	Förmodligen diamant. Beträffande stenens egenskaper förekommer en viss sammanblandning med <i>magnes</i> (R. s. 35-36). <i>Adamas</i> omnämns av Isidorus (XII 1:14, XVI 13:2-3) och Marbodus (sten nr. I). <i>S.</i> 27, 31.
Alabastrum	Förmodligen alabaster, ett slags gips. <i>Alabastrum</i> omnämns av Isidorus (XX 7:2) och av Dioscorides (V 135). Isidorus omnämner även <i>alabastrites</i> (XVI 5:7 och XX 7:2). <i>S.</i> 26.
Albigo	En ögonsjukdom. <i>S.</i> 37.
Allopecia	(Fläckvis) hårfall (L. I s. 129). <i>S.</i> 34.
Aloe	Torkad saft från aloeträdet. <i>Aloe caballinus</i> är aloe som förorenats av sand, beck etc. och därför är av dålig kvalitet. <i>Aloe hepatica</i> är en ogenomskinlig, leverbrun aloe som erhålls när trädets saft fått torka vid låga temperaturer. <i>Aloe citrinum</i> kan ev. vara det samma som <i>aloe lucida</i> , den substans som erhålls när trädets saft fått torka vid hög temperatur (L. I s. 6-7). <i>S.</i> 37.
Alumen	Alun, kaliumaluminiumsulfat (L. I s. 12-13). <i>S.</i> 30.
Ametistus	Ametist, en violett eller lilafärgad ädelsten. Namnet kan ev. även ha används för att beteckna andra stenar med liknande utseende (R. s. 53). <i>Ametistus</i> omnämns av Isidorus (XVI 9:1) och Marbodus (sten nr. XVI). <i>S.</i> 28.
Amomum	Tropisk krydd- och balsamväxt. <i>S.</i> 38.
Amoniacum sal	Salmiak, ammoniumklorid (L. I s. 13, II s. 201). <i>S.</i> 36.
Anetum	Anethum, dill (C. s. 70). <i>S.</i> 38.
Antidotum	Motgift. <i>S.</i> 38.
Antrax	Böld (NF 1 s. 1123). <i>S.</i> 35, 37.
Apostema	Böld (OLD). <i>S.</i> 35, 38.
Arena	Sand. <i>S.</i> 27.
Argentum vivum	Kvicksilver (L. II s. 64). <i>Argentum vivum</i> omnämns av Isidorus (XVI 19:2). <i>S.</i> 27.

Argilla	Krukmakarlera. Kallades på svenska även bolus, eftersom den såldes torkad och formad till bollar (L. I s. 51). <i>Argilla</i> omnämns av Isidorus (XVI 1:6, XX 4:4). S. 26.
Auripigmentum	Gul arseniktrisulfid, AsS ₃ (av <i>auri-</i> (guld) och <i>pigmentum</i> (färg)) (L. I s. 22). <i>Auripigmentum</i> omnämns av Isidorus (XIX 17:2). Jämför även Dioscorides (V 105). S. 26, 27, 29.
Aurum	Guld. <i>Aurum</i> omnämns av Isidorus (XVI 16, 18:1). S. 26.
Berillus	Beryll, en grönaktig ädelsten (R. s. 49). <i>Berillus</i> omnämns av Isidorus (XVI 7:5) och Marbodius (sten nr. XII). S. 29.
Bitumen	Asfalt, ”svart eller svartbrunt, fettglänsande, fossilt, hartsliknande ämne” (L. I s. 24). <i>Bitumen</i> omnämns av Isidorus (XVI 2:1). Jämför även Dioscorides (I 73). S. 28.
Blavius	Enligt Bartholomaeus annat ord för granat. S. 32.
Borago	Gurkört, <i>Borago officinalis</i> . Köks- och prydnadsväxt med blå blommor och gurkliknande smak (C. s. 109). S. 26.
Cadimia aurea	Förmodligen pulveriserad zinkmalm, galmeja (L. II s. 359-361). S. 26.
Calcedonicus	Osäker tolkning. Det kan röra sig om vad vi idag kallar kalcedon (ett slags kvarts), men det kan också vara någon annan sten, t.ex. agat. Namnet betyder ”(sten från) Chalcedon” (R. s. 43). <i>Calcedonicus</i> omnämns av Isidorus (XVI 9:6, XVII 9:36) och Marbodius (sten nr. VI). S. 29.
Calculus	Urin- eller njursten (OLD). S. 38.
Calx	Kalk. <i>Calx</i> omnämns av Isidorus (XI 1:114, XVI 3:10, XIX 10:19). Jämför även Dioscorides (V 115). S. 29.
Calx viva	Osläckt (bränd) kalk, kalciumoxid (CaO) (L. I s. 146). S. 27, 29.
Camphora	Kamfer, substans som utvinns ur kamferträdet (<i>Cinnamomum camphora</i>) ved. Ofta använd i medicinska sammanhang (L. I 154). S. 37.
Cardiaca passio	Hjärtsjukdom. S. 26, 33, 34.
Carmina dura	Svårförklarligt om det inte rör sig om <i>carmina dira</i> , onda trollformler. S. 31.
Caumaticus	?

Cauterium	Kauterisering, bränning med brännjärn eller frätande medel (NF 13 s. 1333). <i>S. 27.</i>
Cerusa	Blyvitt, basiskt blykarbonat. Användes bl.a. i smink och salvor (L. I s.43). <i>S. 30.</i>
Citrinus	Enligt Bartholomaeus en varietet av <i>jacinctus</i> . Det kan röra sig om den gula sten vi idag kallar citrin, men det verkar otroligt med tanke på att <i>jacinctus</i> hos Bartholomaeus beskrivs som <i>caeruleus</i> . <i>S. 32.</i>
Cholera	En av de fyra kroppsvätskorna, gul galla. <i>S. 37.</i>
Corallus	Korall. Omnämns av Isidorus (XVI 8:1), Dioscorides (V 121-122) och Marbodus (sten nr. XX). <i>S. 29.</i>
Corneolus	Förmodligen den mörkt gulrödaktiga sten vi idag kallar karneol. Omnämns av Marbodus (sten nr. XXII). <i>S. 30.</i>
Crissolitus	Förmodligen den gulgröna ädelsten vi idag kallar krysolit. Det kan också röra sig om den sten vi idag kallar topas (R. s. 48-49). Omnämns av Isidorus (XVI 15:2) och Marbodus (sten nr. XI). <i>S. 29.</i>
Crocus	Förmodligen saffran. <i>S. 37.</i>
Dicenteria	Dysenteri, sjukdom som kännetecknas av svåra diarréer. <i>S. 31.</i>
Diureticum	Urindrivande medel (L. I s. 148). <i>S. 38.</i>
Dragma	Drachma, grekisk viktenhet, ca. 4,5-6 gram (OLD). <i>S. 34.</i>
Dyaforeticus	Svettdrivande (NF 6 s. 292). <i>S. 34.</i>
Dyonisius lapis	Mycket osäker tolkning. Stenen omnämns av Isidorus (XVI 4:7, 11:8) och Marbodus (sten nr. LVIII). <i>S. 30.</i>
Echites	Mycket osäker tolkning. Stenen omnämns av Isidorus (XVI 4:22) och Marbodus (sten nr. XXV). <i>S. 30.</i>
Elephancia passio	Elefantiasis, en sjukdom som leder till grotesk förtjockning av huden (OLD, EB). <i>S. 26.</i>
Elitropia	Heliotrop eller blodsten, en mörkgrön sten med röda inslag (R. s. 67, EB).Omnämns av Isidorus (XVI 7:12, XVII 9:37) och Marbodus (sten nr. XXIX). <i>S. 30.</i>
Elixatura	Tinktur, blandning. <i>S. 38.</i>
Emorroida	Hemorroid. Skulle ev. kunna betyda blödning i allmänhet. <i>S. 31, 32.</i>

Emplastrum	Plåster, omslag (OLD). S. 38.
Enutriteum	Skulle kunna betyda undernäring, men det är mycket osäkert. S. 36.
Epaticus	Person som lider av leversjukdom. S. 38.
Epar	Lever. S. 29, 31, 33, 37, 38.
Epylencia	Förmodligen epilepsi. S. 30.
Eructacio	Förmodligen rapning. S. 29.
Feniculum	Fänkål, <i>feniculum vulgare</i> , en köks- och kryddväxt (L. I 90). S. 34.
Ferrugo	Järnrost. Omnämns av Dioscorides (V 80). S. 31.
Ferrum	Järn. Omnämns av Isidorus (XVI 19:21) och Dioscorides (V 80). S. 30, 31, 34.
Fetidus	Stinkande. S. 29, 37.
Fetus	Stank, varinfektion. S. 26, 27.
Fleuma	Slem, en av de fyra kroppsvätskorna (L. II s.146). S. 29, 37.
Fleumaticus	Person som lider av överskott på slem, <i>flegma (fleuma)</i> . En flegmatiker är oftast, trög, slö och långsam (L. II s. 146). S. 29.
Fomento, 1	Badda (med något), lägga på som kompress. S. 38.
Freneticus	Sinnessjuk? S. 38.
Gagates	<i>Gagates</i> betecknar här genom en förväxling förmodligen både gagat och bärnsten. <i>Gagates niger</i> är med stor sannolikhet gagat, en brunglänsande varietet av brunkol. <i>Gagates glaucus</i> kan (även om färgen är något ovanlig) vara bärnsten. Att stenen blir elektriskt laddad och drar till sig agnar tyder på att det i fråga om <i>gagates glaucus</i> är bärnsten som avses (L. I s. 59, R. s. 55). <i>Gagates</i> omnämns av Isidorus (XVI 4.3) och Marbodus (sten nr. XVIII). S. 31.
Galactiles	Förmodligen någon typ av kalk, men mycket osäkert (R. s. 78). <i>Galactiles</i> omnämns av Isidorus (XVI 4:20), Dioscorides (V 132) och Marbodus (sten nr. XLII). S. 32.
Galla	Förmodligen galläpple, en rund utväxt på eklöv, orsakad av en stekel. Galläpplen innehåller garvsyra och har använts inom medicinen (OLD). S. 30.
Geraticen	Osäker tolkning. Stenen omnämns av Marbodus (sten nr. XXX). S. 32.

Gingina	Gom, tandkött (OLD). <i>S.</i> 37.
Granatus	För Bartholomaeus är <i>granatus</i> en varietet av <i>jacinctus</i> . Det kan röra sig om den sten vi idag kallar granat, men det är inte säkert. <i>S.</i> 32.
Gravamen	En ögonsjukdom. <i>S.</i> 35.
Idropicus	Person som lider av hydropsi (vattusot), en abnorm ansamling av vätska i kroppen, oftast orsakad av hjärtfel. (NF 31 s. 906). <i>S.</i> 31, 32, 34, 36, 37.
Iacintus	Se <i>Jacinctus</i> .
Impetigo	Hudsjukdom som ger upphov till variga blåsor (NF 12 s. 453). <i>S.</i> 27.
Incantator	Person som ägnar sig åt att <i>incantare</i> , läsa trollformler över människor och förtrolla dem. <i>S.</i> 30, 32.
Incubus	Ett slags demon eller ond ande som hemsöker sovande människor om nätterna (NF 12 s. 466). <i>S.</i> 27.
Inflatura	Svullnad, uppsvälldhet. <i>S.</i> 35, 36.
Inscicio	Skärsår. <i>S.</i> 29.
Jacinctus	Hyacint, en ädelsten. Vi kan idag inte säkert veta vilken sten som avsågs. Förmodligen kan det vi idag kallar safirer, ametister, rosenkvarts och andra blå, lila och rödfärgade stenar ha gått under detta namn (R. s. 51). <i>Jacinctus</i> omnämns av Isidorus (XVI 9:3) och Marbodus (sten nr. XIV). <i>S.</i> 28, 32, 33.
Jaspis	Den sten vi idag kallar jaspis är en typ av kvarts som kan vara röd, gul, blå eller grön. Det är inte säkert att Bartholomaeus avsåg samma sten. (R. s. 40) <i>Jaspis</i> omnämns av Isidorus (XVI 7:8), Dioscorides (V 142) och Marbodus (sten nr. IV). <i>S.</i> 32.
Jenia	Osäker tolkning. Det skulle kunna röra sig om vilken sten som helst med teckning som liknar ett öga, t.ex. den randiga halvädelen tigeröga. Omnämns av Isidorus (XVI 15:25) och Marbodus (sten nr. XLIV). <i>S.</i> 33.
Kabrates	Osäker tolkning. <i>Kabrates</i> omnämns av Albertus Magnus i <i>De mineralibus</i> (Liber II, Tractatus II). <i>S.</i> 33.
Kalchopanus	Osäker tolkning. <i>S.</i> 33.
Lamina	Tunn metallplatta (OLD). <i>S.</i> 26.

Lepra	Spetälska. S. 26.
Limatura	Pulver, (avfilat) stoft (av <i>limo</i> : fila) (L. I s.138-139). S. 26, 31.
Litargicus	Person som lider av ett sjukligt sömntillstånd (NF 16 s. 261). Kan eventuellt även beteckna allmänt slö och håglös, ”letargisk” person. S. 29.
Lumbricus	Inälvsmask. S. 37.
Magnes	Magnet, magnetsten. Vissa av egenskaperna är de samma som för <i>adamas</i> . Det kan ha förekommit en förväxling. <i>Magnes</i> omnämns av Isidorus (XVI 4:1), Dioscorides (V 130) och Marbodius (sten nr. XIX). S. 30, 34.
Maleficus	Trollkarl. S. 32.
Margarita	Pärla. Omnämns av Isidorus (XVI 10:1, XII 6:49). S. 33.
Medulla cervina	Märg från hjortben. Användes flitigt bl.a. inom medicinen. (L. I s. 112-113). S. 30.
Melancholia	En av de fyra kroppsvätskorna, svart galla. S. 37.
Melancolica passio	Depression. S. 26, 29, 33, 34.
Morbus caducus	Förmodligen epilepsi, ”fallandesot”. S. 36.
Nicomar	Enligt Bartholomaeus annat namn för <i>alabastrum</i> . S. 26.
Nucleus avellanae	Hasselnöt, <i>Avellana</i> (C. s. 90). S. 27.
Ossa de corde cervi	”Ben”(förmodligen en förkalkad åder) ur hjorthjärta, ofta använt som läkemedel bl. a. mot ormbett (L. I s. 112). S. 26.
Passio matricis	Kan ev. vara förlossningsdepression. S. 29.
Panteron	Osäker tolkning. Det skulle kunna röra sig om en opal (R. s. 85). <i>Panteron</i> omnämns av Isidorus (XVI 12.1) och Marbodius (sten nr. LI). S. 34.
Pinnasin	Enligt Bartholomaeus ett annat ord för grön jaspis. S. 32.
Plenitudo	”Fullhet”, känsla av uppsvälldhet. S. 38.
Podagricus	Person som lider av gikt (OLD). S. 38.
Prurigo	Klåda (OLD). S. 37.
Pustula	Blåsa, blemma, ev. även böld. (OLD). S. 29.
Sal	Salt. Omnämns av Isidorus (XVI 2: 3-6, XIV 6.34) och Dioscorides (V 109). S. 27, 32, 36, 37.
Salgemma	Klipp- eller bergsalt, halit (EB). S. 36.

Saphirus	Förmodligen den sten vi nu kallar safir, men det kan också röra sig om någon annan blå sten, t.ex. lapis lazuli (R. s. 41). Saphirus omnämns av Isidorus (XVI 9:2) och Marbodus (sten nr. V). S. 33, 34, 35.
Sapo	Tvål, såpa (L. II s. 327-328). S. 27.
Sapor	Doft (OLD). S. 33.
Scabies	Skabb, hudsjukdom orsakad av en parasit. S. 32.
Scoria	Slagg (L. I s. 138-139). S. 27.
Serpigo	En hudsjukdom (ev. revorm). S. 27, 37.
Sincope	Svimning (NF 27 s. 1302). Ev. även slaganfall. S. 26, 33.
Singultus	Förmodligen hicka. S. 38.
Sirtites	Enligt Bartholomaeus en varietet av safir. Har fått sitt namn från Syrtenbukten vid Cyrenaika. S. 34.
Smaragdus	Kan avse den sten vi idag kallar smaragd, men skulle även kunna beteckna någon helt annan grön sten (R. s. 44). <i>Smaragdus</i> omnämns av Isidorus (XVI 7:1) och Marbodus (sten nr. VII). S. 29, 32, 36.
Somnolentus	Sömnig, slö, trött. S. 29.
Sordes	Orenhet, var (OLD). S. 27, 32.
Splen	Mjälte. S. 26, 31, 33, 34, 37.
Spleneticus	Person som lider av problem med <i>splen</i> , mjälten. S. 31.
Spuma	Skum. S. 27.
Squama	Järnfjäll, järnhammarslagg (L. I s. 138). S. 31.
Succus	Saft från en växt (OLD). S. 26.
Suspirium	Betyder normalt ”suck”, men kan knappast ha den betydelsen här. S. 29.
Tumor	Svullnad (OLD). S. 33, 35, 36.
Ulcus	Böld. S. 28.
Ustura	Bränning med brännjärn (jfr. även <i>cauterium</i>). S. 26.
Venetus	Enligt Bartholomaeus en varietet av jaspis. S. 32.
Ventositas	Väderspänningar. S. 36, 38.
Vitrum	Glas. S. 37.
Vuus passus	Enligt Bartholomaeus annat namn för brödsmulor. S. 37.

Ydromancia	Hydromantik, ett sätt att spå genom att betrakta en vattenyta. (NF 17 s. 830). S. 35.
Ysopus	Isop, <i>Hyssopus officinalis</i> . Doftande krydd- och prydnadsväxt (L. I s. 130). S. 27.

12. Sammanfattning

Medeltidshandskrift 59, som finns på Universitetsbiblioteket vid Lunds Universitet, är med stor sannolikhet till största delen skriven under sent 1400-tal. Den kan delas upp i fem delar:

Del 1 (ff 1r-1v) består av några spridda, mycket svårtydda anteckningar samt en välsignelse av läsaren.

Del 2 (ff 2r-14r) består av en alfabetisk uppställning av olika stenar, metaller och andra substanser med beskrivning samt en uppställning och beskrivning av tre växter.

Del 3 (ff 14v) består av ett medicinskt recept.

Del 4 (ff 18r-33r) är en medicinsk/farmaceutisk handbok med botemedel för olika sjukdomar. I marginalen står *caput, venter* etc., men textens disposition är något flytande. Förutom rent medicinska råd innehåller texten också råd som gäller skönhetsvård, sex och medel för att skydda sig från häxor och demoner.

Del 5 (ff 34r-34v) är en uppräkningslista av svåra synder som måste hänföras till påve eller biskop. Texten innehåller också en uppräkningslista av de fem sinnen samt kyrkans sakrament.

Del 1 och 2 är skrivna helt på latin. Del 3 är skriven på tyska och något senare än resten av manuskriptet (1500-tal?). Del 4 är skriven på latin men med vissa svenska inslag. Del 5 är skriven på en blandning av svenska och latin.

Jag har i min uppsats valt att helt koncentrera mig på del 2. Denna del har jag identifierat som ett utdrag ur Bartholomaeus Anglicus encyklopedi *De proprietatibus rerum*. Encyklopedin, som tillkom någon gång mellan 1230 och 1260, var oerhört spridd och läst under medeltiden och renässansen. Manuskript av *De proprietatibus rerum* finns i stort antal över hela Europa, bl.a. i Uppsala och Köpenhamn. MH 59 innehåller en avskrift av delar av bok XVI *De lapidibus preciosis* och XVII *De arboribus et herbis*. Av de 104 stenar, metaller och andra substanser som finns uppräknade i bok XVI i verkets originalversion tar MH 59 upp 37. Det går knappast att se något speciellt mönster i de ämnen som valts ut. Också de enskilda kapitlen om varje ämne är i allmänhet starkt förkortade. Man kan se en viss tendens

att MH 59 hoppar över övergripande beskrivningar av ämnenas natur, förekomst etc. för att i stället koncentrera sig på deras medicinska och magiska användning. Bara ett kort fragment av bok XVII finns med i MH 59.

Det går inte att avgöra vilken den direkta förlagan varit till MH 59 del 2. Manuskriptet kan vara en avskrift av delar av en handskriven eller tryckt version av hela *De proprietatibus rerum*, men det kan också röra sig av en avskrift av ett fragment eller en förkortad version. I min utgåva har jag jämfört manuskriptets text med Arg. 1485, en tidig utgåva av *De proprietatibus rerum* som finns på Universitetsbiblioteket, Lunds Universitet.

Bibliografi

Otryckta källor

Medeltidshandskrift 59 (sent 1400-tal) Universitetsbiblioteket, Lunds Universitet

Tryckta källor

Albertus Magnus *Book of minerals*. Translated by Dorothy Wyckoff. Oxford: Clarendon, 1967

Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus rerum*. Argentine (Strasbourg) 1485
(Detta exemplar finns på Universitetsbiblioteket, Lunds Universitet)

Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus rerum*. Nuremberge 1492
(Detta ex. finns på Universitetsbiblioteket, Lunds Universitet sammanbundet med Bergomensis, J.P., *Supplementum Chronichorum*, Venetiis 1492)

Bartholomaeus Anglicus, *De rerum Proprietatibus*. Frankfurt 1601 (faksimiltryck Frankfurt: Minerva, 1964)

Dioscorides, P. *De materia medica*. Translated by Lily Y. Beck (i *Altertumswissenschaftliche Texte und Studien* bd. 38) Hildesheim: Olms-Weidmann, 2005

Hortus Sanitatis. Strassburg: Johan Prüss, 1497 (1496?)
(Detta exemplar finns på Universitetsbiblioteket, Lunds Universitet.)

Isidorus Hispalensis *Etymologiarum sive originum*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit W.M. Lindsay. Oxonii: Clarendon, 1911

Les lapidaires grecs. Lapidaire orphique, Kérygmes lapidaires d'Orphée, Socrate et Denys, Lapidaire nautique, Damigeron-Evax (traduction latine). Texte établi et traduit par R. Halleux et J. Schamp. Paris: Les belles lettres, 1985.

Marbode of Rennes (1035-1123) *De lapidibus considered as a medical treatise with text, commentary and C.W. Kings translation together with text and translation of Marbode's minor works on stones by John M. Riddle* i *Sudhoffs Archiv, Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte*, Beihefte, Heft 20. Wiesbaden, 1977

Litteratur

Binkley, P. (ed.) *Pre-modern encyclopaedic texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996*. Leiden: Brill, 1997

Binkley, P. *Preachers' Responses to Thirteenth-Century Encyclopaedism* i *Pre-modern encyclopaedic texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996*. Leiden: Brill, 1997

Briquet, C.M. *Les filigranes: Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. Tome troisième*. Leipzig, 1923

Capelli, A. *Dizionario di abbreviature latine ed italiane. Sesta edizione*. Milano 1973

Collison, R. *Encyclopaedias: Their history throughout the ages*. New York: Hafner, 1964

Corneliuson, J. *Växternas namn. Vetenskapliga växtnamns etymologi*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1997; (Borås: Centraltryckeriet)

Damigeron-Evax Se *Les lapidaires grecs* under rubriken ”Tryckta källor”.

Encyclopaedia Britannica. Chicago, 1964

Evans, J., *Magical Jewels of the Middle Ages and the Renaissance, particularly in England*. Oxford, 1922

Focus Uppslagsbok. Stockholm: Esselte Focus uppslagsb., 1966, tr. 1967; (Borås: Centraltryckeriet)

Fowler, R.L. *Encyclopaedias: Definitions and Theoretical Problems* i *Pre-modern encyclopaedic texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996*. Leiden: Brill, 1997

Gerle, E. *Lunds Universitetsbiblioteks historia fram till år 1968*. Stockholm: Almqvist & Wiksell international, 1984; (Lund: Blom)

Guldentops, G. *Henry Bate's Encyclopaedism* i *Pre-modern encyclopaedic texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996*. Leiden: Brill, 1997

Halleux, R. Se *Les lapidaires grecs* under rubriken ”Tryckta källor”.

Lidaka, J.G. *Bartholomaeus Anglicus in the Thirteenth century* i *Pre-modern encyclopaedic texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996*. Leiden: Brill, 1997

Lindestolpe, J. *Avhandling om gifter /Johan Linder*. Inledning och kommentar av Bo Holmstedt. Översatt av Arne Jönsson och Arne Olsson. Stockholm: Apotekarsocieteten, 1998; (Kristianstad: Kristianstads Boktryckeri, 1998)

Lindgren, J. (och Gentz, L.) *Läkemedelsnamn: Ordförklaring och historik*. Stockholm, Svensk farmaceutisk tidskrift, 1986; (Stockholm: Realtryckeriet)

Marbodus Se "Marbode de Rennes" under rubriken "Tryckta källor".

Meier, C. *Organisation of Knowledge and Encyclopaedic ordo: Functions and purposes of a Universal Literary Genre i Pre-modern encyclopaedic texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996.* Leiden: Brill, 1997

Meyer, H. *Die Enzyklopädie des Bartholomäus Anglicus. Untersuchungen zur Überlieferungs- und Rezeptionsgeschichte von "De proprietatibus rerum".* München: Fink, 2000

Nordisk Familjebok konversationslexikon och realencyklopedi(Uggleupplagan). Stockholm 1904-1923.

North, J. *Encyclopaedias and the Art of Knowing Everything i Pre-modern encyclopaedic texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996.* Leiden: Brill 1997

Oxford Latin Dictionary. Oxford: Oxford University Press, 2004

Piltz, A. *Medeltidens lärda värld.* Stockholm: Carmina, 1978

Riddle, J. Se Marbode of Rennes under rubriken "Tryckta källor".

Roest, B. *Compilation as Theme and Praxis in Franciscan Universal Chronicles i Pre-modern encyclopaedic texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996.* Leiden: Brill, 1997

Ribémont, B. *On the Definition of an Encyclopaedic Genre in the Middle Ages i Pre-modern encyclopaedic texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996.* Leiden: Brill, 1997

Scarborough, J. Se "Diascorides, P." under rubriken "Tryckta källor".

Schamp, J. Se *Les lapidaires grecs* under rubriken "Tryckta källor".

Svensk Ordbok. Stockholm: Esselte Studium, 1987

Svenskt Biografiskt Lexikon. Bd 23, red. B. Lager-Kromnow. Stockholm: Norstedt, 1980-1981

Twomey, M. W. *Towards a Reception History of Western Medieval Encyclopaedias In England Before 1500 i Pre-modern encyclopaedic texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1-4 July 1996.* Leiden: Brill, 1997

Wells, J.M. *The circle of knowledge. Encyclopaedias past and present.* Chicago: 1968

Artiklar hämtade från Internet

Catholic Encyclopaedia

<http://www.newadvent.org/cathen/02157a.htm> (23/3 2006)

Ribémont, B. *Éditer l'encyclopédie de Barthélemy l'Anglais: Vers une édition bilingue du De proprietatibus reum*

<http://perso.wanadoo.fr/bernard.ribemont/ProjetDPR.htm> (1/3 2006)

Ribémont, B. *Le livre des propriétés des choses*

<http://perso.wanadoo.fr/bernard.ribemont/LPC.htm>

(1/3 2006)

St Laurentius digital manuscript library (Universitetsbiblioteket, Lunds Universitet)

http://laurentius.lub.lu.se/volumes/Mh_59/detailed (20/12 2005)

UCL Université Catholique de Louvain

Research inventory

http://rch.adre.ucl.ac.be/browse/list_facMAGE/pending/10009515/en (1/3 2006)